

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Навчально-науковий інститут філології, перекладу та журналістики
Кафедра української літератури, методики її навчання та журналістики

Середня освіта (Українська мова та література)

014.01 Середня освіта (Українська мова та література)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

ТЕМА ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

студентки **Савчук Анни Андріївни**

Наукові керівники – докт. наук із соціальних комунікацій, професор кафедри української літератури, методики її навчання та журналістики **Т. А. Дзюба**;

канд. філол. наук, доцент кафедри української літератури, методики її навчання та журналістики **О. М. Капленко**

Рецензенти – докт. пед. наук, професор кафедри української літератури, методики її навчання та журналістики **Ю. І. Бондаренко**;

канд. філол. наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання **А. М. Кайдаш**

Допущено до захисту

завідувач кафедри – доктор пед. наук,

професор **Ю. І. Бондаренко**

АНОТАЦІЯ

Тема війни в сучасній українській літературі

У роботі окреслено тему відображення війни в сучасних літературних творах українських авторів, зокрема, здійснено спробу класифікувати поняття війни в літературі, подано огляди сучасних критичних праць, розкрито жанрову парадигму сучасної літератури про війну, показано особливість рецепції читачів.

Детальніше розкрито особливості відображення психологічних та історичних аспектів війни в сучасній українській прозі на прикладах новел Бориса Гуменюка, романах українських письменниць про події революції гідності та війну на Сході України, оприявлено психологічні аспекти відображення війни на Донбасі у романі Юлії Ілюхи «Східний синдром».

Результати проведеного дослідження демонструють багатоманіття способів відтворення воєнної тематики, як на рівні жанрової природи, так і на рівні їх поетики.

Ключові слова: сучасна українська література, тема війни, рецепція, жанрова парадигма, психологізм, емоційна забарвленість.

ANNOTATION

The theme of war in modern Ukrainian literature

The paper outlines the theme of the reflection of war in modern literary works of Ukrainian authors, in particular, an attempt to classify the concept of war in literature, reviews of modern critical works, reveals the genre paradigm of modern literature about the war, shows the reception of readers.

The peculiarities of the psychological and historical aspects of the war in modern Ukrainian prose are revealed in more detail on the examples of Borys Humeniuk's short stories, novels by Ukrainian writers about the events of the Revolution of Dignity and the war in eastern Ukraine.

The results of the study demonstrate the variety of ways to reproduce military themes, both at the level of genre nature and at the level of their poetics.

Key words: modern Ukrainian literature, war theme, reception, genre paradigm, psychologism, emotional coloring.

Key words: war, reception, revolution, struggle, genre diversity, historical aspect, emotional coloring.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ВІЙНА ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	8
1.1. Літературно-критична інтерпретація образу війни (за творами сучасних українських письменників).....	8
1.2. Жанрова парадигма сучасної літератури про війну.....	19
1.3. Особливості рецепції сучасних творів на воєнну тематику.....	24
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ	30
2.1. Специфіка художнього відображення образу російсько-української війни у творах Бориса Гуменюка.....	30
2.2. «Жіноче обличчя» війни у романах українських авторок про події на Майдані та війну на Донбасі	37
2.3. Психологічні аспекти відображення війни на Донбасі у романі «Життя P.S.» Валерії Бурлакової.....	52
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	61

ВСТУП

Актуальність наукового дослідження. Кожна суспільно-історична епоха виводить на арену національних літератур коло найактуальніших тем і проблем. Актуалізована письменниками проблематика художніх творів часто є не тільки авторською реакцією на події, явища, поведінку людей та суспільне буття, а й відповіддю на читацькі запити й потреби.

Як видно з історії літератури, війни – це не тільки біль, жах, руйнації та смерть, а ще й потужні каталізатори для того, щоб розвивалась література. Нинішня російсько-українська війна не виняток. На вітчизняному видавничому ринку можна спостерігати серйозні поживлення таких літературних творів: за останні роки вийшли друком достатньо багато різних видань про події на сході країни, серед яких важливе місце займають і твори від наших військових.

Нині у сучасній літературі запановував новий тренд – засилля творів про події на Майдані 2013–2014 рр. та російсько-української війни на сході нашої країни.

Тема даної роботи є надзвичайно актуальною, оскільки сучасна художня та документальна література відображає досить значну за тривалістю та значенням для нашої держави історію російсько-української війни, і вивчення особливостей процесу створення та сприйняття читачами сучасних літературних творів на воєнну тематику дозволяє сформувати більш повну картину воєнних подій, що відбуваються сьогодні, зрозуміти їх причинно-наслідковий зв'язок, багатогранність та значення як для учасників воєнних дій, так і для сторонніх спостерігачів. Водночас аналіз якості та жанрового різноманіття сучасних творів про війну дозволяє встановити, наскільки високим є професійний рівень та потенціал вітчизняних письменників та поетів, більше того, в даній роботі ми беремо на себе сміливість показати, що важкий період в житті нашої країни активізував

процес створення вітчизняними авторами друкованого слова різної, в тому числі надзвичайно високої, якості, а також сприяв реалізації таланту тих, хто ніколи не взявся б до пера, якби трагічні події не сколихнули нашу країну та їхні серця.

Об’єктом магістерського дослідження стали сучасні твори українських письменників та поетів на тему війни, зокрема новели Бориса Гуменюка, роман “Життя P.S.” Валерії Бурлакової, “Приватний щоденник. Майдан. Війна...” М. Матіос, “Гудзик-2” І. Роздобудько, “Маріупольський процес” Г. Вдовиченко, “Ти зробив усе, що зміг” Л. Орляк, “Оголений нерв” та “Повернутися дощем” С. Талан та інші.

Предмет дослідження - відображення війни в сучасній українській прозі.

Мета магістерської роботи – вивчити теоретичний аспект війни в сучасних українських творах та на прикладах показати, як відображаються психологічні та історичні аспекти війни в сучасній українській літературі.

Для реалізації цієї мети були сформульовані такі **завдання**:

- зробити огляд сучасних критичних праць на тему війни, спроб класифікації поняття війни в свідомості сучасного українського письменника;
- проаналізувати жанрову парадигму сучасної літератури про війну;
- розкрити особливості рецепції сучасних творів на воєнну тематику;
- охарактеризувати художні засоби відображення війни у літературних творах;
- проаналізувати загальноісторичний контекст боротьби українців за незалежність та глибинний вимір відображення Російсько-Української війни у новелах Бориса Гуменюка;
- показати особливості «Жіночого обличчя» війни у романах українських письменниць про події революції гідності та війну на Сході України;

– розкрити психологічні аспекти відображення війни на Донбасі у романі “Життя P.S.” Валерії Бурлакової.

Теоретико-методологічні засади дослідження. У роботі використано комплекс методів дослідження, зокрема: загальнонаукові (аналіз, синтез, дедукція, індукція, узагальнення), що допомогли визначити об’єкт, предмет, мету, завдання дослідження, здійснити аналітичну обробку художніх та документальних джерел; конкретно-наукові: історико-структурний, що дав змогу структурувати наявну вітчизняну художню та документальну літературу, присвячену питанням війни; рецептивний метод, що уможливив подачу власної рецепції творів у практичній частині роботи.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що в роботі здійснена спроба систематизувати та поглибити власними спостереженнями, аналізом нових творів наявні дослідження сучасної літератури про війну.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані у підготовці спецкурсів і спецсемініарів із сучасної української літератури.

Апробація результатів роботи була здійснена на таких конференціях:

1. II Усеукраїнська студентська науково-практична інтернет-конференція «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (Глухів, 19–20 лютого 2020 року; Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка; Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України; Криворізький державний педагогічний університет; Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка; Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя; ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»).

2. Конференція молодих науковців (Ніжин, 13–22 травня 2020 року, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя).

Окремі положення роботи були відображені в такій публікації:

Савчук А. Сучасна література про війну: інтерпретаційний дискурс. *Науково-методичний вісник Ніжинського обласного педагогічного ліцею Чернігівської обласної ради*. 2020. № 2(18).

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (55 позицій). Загальний обсяг роботи становить 65 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ВІЙНА ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

1.1. Літературно-критична інтерпретація образу війни (за творами сучасних українських письменників)

На сучасному видавничому ринку протягом останніх років з'явилась велика кількість творів на воєнну тематику, в тому числі про російсько-українську війну на Сході України.

Після видання художніх текстів написано низку змістовних критичних оглядів літератури про воєнні дії. Розглянемо основні напрямки та результати таких оглядів.

Кандидат філологічних наук Л. Темченко запропонувала огляд літератури, присвячений подіям 2014 року «Естетизація історичного факту в публіцистиці новітнього часу (на прикладі роману С. Лойка «Аеропорт»». Автором виділено ряд творів, в яких знайшли відображення події останніх років, а саме документальну та художню літературу («АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви (книжковий проект про оборону Донецького аеропорту спільно з Радіо «Свобода»)), Ю. Винничук «2014. Хроника года. Блоги. Колонки. Дневники», А. Зелінський «Соняхи. Духовність на час війни», та інші. На думку оглядача, сучасні художньо-документальні прозові твори про АТО в основному представлені такими жанрами як документальний щоденник (Р. Зіненка «Іловайський щоденник», Д. Якорнова «То АТО»), художньо-публіцистичний роман (С. Лойко «Аеропорт», М. Бутченко «Художник войны»), оповідання (А. Цаплієнко «Книга змін»). Авторами творів про АТО є чимало бійців-добровольців, з-поміж них є свідки подій (Р. Зіненко «Іловайський щоденник»), що дуже точно намагалися передати враження, думки, емоції.

За словами автора даного дослідження, в наш час значна кількість творів є короткими оповіданнями, що згодом оформлюються в цикли, або в щоденникові нотатки, які фіксують незворотні зміни в різних верствах суспільства, яке розподілене на кілька паралельних світів: «на тих, які

живуть у країні, що воює» і «на тих, кого ця війна не торкнулася». Сюжетні лінії в таких творах переважно невибагливі, але вражають точними та детальними описами подій певного проміжку часу. Перевага документалізму у «невигаданій прозі» зумовлюється пошуком художнього зображення воєнних подій. Ця «невигадана проза», що відбиває кульмінацію сучасної історії (Майдан, Іловайськ, Дебальцево). Це дає на сьогодні чітке розуміння про невичерпність сюжету війни.

Аналізуючи художні способи відображення воєнних подій у романі С. Лойка «Аеропорт», автор огляду зазначає, що історичний факт або подія, яка має статися в людській свідомості, повинна мати художнє осмислення. Художньо-документальний підхід до висвітлення подій у творі зумовив естетизації реальної дійсності воєнної історії за допомогою романтизації сюжету, поглиблення ліризму, створення образів-символів, зміщення часових площин. Водночас, за словами Л. Темченко, пошуки художньої передачі адекватності подій неможливі без документальної основи.

Як зазначено старшим науковим співробітником Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Ніною Герасименко у її огляді, що має назву «Історія з жіночим обличчям» (мова йде про огляд творів українських авторок про події, що сколихнули Схід нашої держави) [8, с. 79–89], поява таких творів, як «Приватний щоденник» М. Матіос, «Гудзик – 2», «Ти зробив усе, що зміг» Л. Орляк, «Мій тато став зіркою» Г. Кирпи та ін. свідчать про те, що в сучасній українській літературі з'явився окремий жанр, а саме особливі тексти, присвячені сутичкам на Майдані та війні на Сході України. Але варто врахувати, що насамперед це є щоденникова проза з описами військового повсякдення чи документальними дослідженнями, а в книжках, представлених в цьому огляді, маємо в основному зразки художніх текстів. У частині з них не йдеться про «передову» тему, а зображуються погляди збоку, настрої в тилу, про спроби психологічного відображення воєнних подій тощо.

За словами Ніни Герасименко, цінність такого видання полягає у тому, що воно не естетизує події, а замість того дає нагоду подивитись зі сторони на реальні події і надати їм свою оцінку. За жанровим навантаженням переважна частина творів так званої майданно-воєнної тематики, що представляють сучасні українські письменниці, – або є типовими мелодрамами, або це є література з помітною мелодраматичною рисою. Звертаючись до апробованих формул, що є популярними у белетристиці чи традиційному літературному сюжеті, письменницям вдалося втілити художні узагальнення фактів та реальних історій з життя, що втілюються у гуманістичному пафосі та національній ідеї.

Висока емоційна течія сучасних майданно-воєнних творів згадується і у Олега Коцарева. Критик, узагальнивши свої результати спостережень за сучасною воєнною літературою, зазначив, що відсутня надмірна патетика в більшій частині тексту, але присутнє надзвичайно сильне емоційне поле («...книжки... відверто тяжко читати, вони викликають дуже багато болю та розчулення») [28]. Окрім цього, для всіх творів на майданно-воєнну тематику характерним є тяжіння автора до може бути аргументованим тим, що сучасні письменники у більшості випадків самі є учасниками подій на Майдані Незалежності або ж займалися волонтерством, отже були свідками подій про які розповідають, на власні очі.

Специфічною рисою сучасної воєнної прози є перевага документалістики над белетристикою і, як пише публіцист та перекладач А. Бондар: «...у цих книжках письменник ходять не тією стежкою. Може здатися, що важливим було б фіксувати ситуацію з точки зору репортерських робіт, автентичного враження від подій. Будь-яка травматична річ потребує прискіпливого збору документальних свідчень. Коли ця картина буде достатньою, письменники зі справжнім епічним диханням матимуть матеріал для роботи» [9]. Прикметним та спільним для усіх творів про хід російсько-

української війни, що триває на сході нашої держави, є також відкритість фіналу.

За словами О. Пухонської [41, с. 71–74], останніми роками активно прослідковується звернення української літератури до проблем ревізій тоталітарного досвіду та її травматичних виявів. Зіткнувшись у 1990-х роках із поліфонічними настроями у літературних напрямках, стилях і контекстах, література з початку 2000-х стає основною стратегією у переосмисленні радянського історичного процесу та викритті посттоталітарного міфу. В «Українському палімпсесті» теоретично обґрунтовується диференціація минулих подій як історичної пам'яті, яка порушувалося ще в 1920-х р. у дослідженнях Моріса Альбвакса, а потім його інтенсивний розвиток спостерігався у працях, авторами яких були Поль Рікер, П'єр Нор, Ян та Аляйди Ассмани, Джорджіо Агамбен, почалась дія широкого наукового дискурсу з метою виявити травматичний досвід у європейському соціумі, який впродовж порівняно короткого часового проміжку відчув на собі руйнівний вплив політичних протистоянь та наслідків, який мав тоталітаризм у різному його як національному, так і наднаціональному вияві.

За словами критика, якщо порушити тему воєнного процесу, автори сучасного художнього тексту не тільки надають йому національного виміру, а передусім звертаються до особистих травматичних випадків досвіду звичайного населення, звертаючи увагу на його нищівний вплив на наступні покоління.

Андрій Кокотюха, розважаючи тему «війни після війни» і так звану «війни у війні», у романі «Червоний» та «Чорний ліс» звернувся до найбільш дискусійних на сьогоднішній день проблем національної визвольної боротьби під час війни. Не є таємницею, що дана тема зазвичай спроможна викликати найгострішу дискусію як в українських, так і в зарубіжних наукових, політичних і культурних колах. Національно-визвольні дії українського населення властиві «подіям пам'яті» (memory event), як вважає

Олександр Еткінд. За словами автора, пам'ять була знищена у радянських історичних дискурсах через ідеологічні заборони обговорювати ці явища, як будь-що, що хоч якось стосувалось українських національних ідей. Однак, вже в часи, коли Україна здобула Незалежність, робота УПА та ОУН далі була хоч і не заборонена, однак і надалі ця тема залишилась незручною.

Оксана Забужко слушно зауважує, що «за перше десятиліття ХХІ віку українська література з різних частин України «намацала», що про відновлення культури та історичної пам'яті слід вести мову, повертаючись до тієї точки, в яких їх було обірвано» [5, с. 340].

Як зазначається в огляді Іванни Стеф'юк [46], першу світову війну представляють в літературних творах не так зображенням автором політичної ситуації, як через увагу до внутрішніх переживань конкретної людини. За словами критика, суспільні зміни письменники в перші десятиліття ХХ століття спостерігають крізь призму змін в людській психіці, проводячи зображення не воєнних дій загалом, а людини у цій війні. Оскільки Перша світова війна стосується, зазвичай, мешканців Європи, то рівень розвитку літератури у європейських країнах і має основну відповідь на те, що в суспільних аксіологічних системах змінилось. «Під враженням від жахливих наслідків війни у світі, політичних й економічних криз, що охопили Європейські країни, представники творчої інтелігенції віддали перевагу змалюванню внутрішнього світу окремої людини, втікаючи таким чином від катаклізмів дійсності» [46, с. 120–124].

Для літератури періоду Першої світової війни найважливішим є інтонації експресіонізму та його тенденція «оголеного чуття», що «повинна іти прямо від душі» [46]. І тому читачі опиняються в стані шоку, оскільки відтепер читаються діапазони людських переживань суттєво ширше, емоційний фон зображений «...так яскраво, як ніби передсмертно, в останній раз» [1, с. 7]. Літературні твори в цей період є гострішими, аніж раніше, порушують проблеми людей в граничних ситуаціях, ще більш виразно

протиставлено життя смерті, честь зраді, помітно є тяжіння до екзистенційного пошуку. Одним із найважливіших аспектів у проблемі творів на воєнну тематику для письменників Буковини і Галичини є, як пише П. Рихло, «...тема воєнного спустошення, абсолютизація смерті ...» [42, с. 252]. Розвінчування, з першого погляду, патріотичного, а насправді смертоносного і загарбницького-безглузлого уявлення про ціль і завдання воєн призвело до глобальних розчарувань.

П. Рихло відзначає: «Навряд чи є випадковим, що найкращі твори українських авторів про Першу світову війну з'являлись саме на території Галичини й на Буковині – тих регіонах, через які багато разів проходили лінії фронту» [42]. На територіях, де мало місце політичне помежів'я, відбувалось найбільш активне розгортання воєнних подій, а отже, саме з цих країв родом найточніші спогади про війну та найбільш влучні з її характеристик. Мешканцями таких територій була отримана можливість (а чи нещастя) порівнювати діяльність різних політичних сил, зіставляти особливості діяльності різних правителів, адже особи завойовників періодично змінювались.

Вітчизняні психологічні особливості війни зараз майже не досліджені, адже певний час роль України у Першій світовій війні розглядалась з точки зору російського воєнного досвіду. Водночас українські художні літературні твори виразно показують різницю у розумінні воєнних дій російськими та українськими громадянами. У завойовників та підкорених не можуть бути одні суспільнополітичні погляди. Тематика Першої світової війни в творах української літератури має право на повторні дослідження. В українських літературних творах це тема є надзвичайно болючою, що передає страждання, переживання і нестерпний біль. Твори В. Стефаніка («Діточа пригода», «Сини»), О. Турянського («Поza межами болю»), О. Кобилянської («Юда», «Лист засудженого вояка до своєї жінки», «Назустріч долі»), збірки Марка Черемшини («Село вигибає») та

К. Гриневичевої («Непоборні») свідчать про значну трагедію цього покоління людей, що пережили війну. Найпоширенішим мотивом є втрати (втрата віри, втрата близьких), сумніви (не лише щодо панівних тоді певних політичних сил, а навіть і щодо найрідніших людей), ситуації зради (у відношенні до когось чи інтровертно спрямовані). Чітко викристалізованими у вище зазначених літературних творах є ознаки їх спільної концепції – Україна-жертва. Як ми знаємо, зміни в свідомості привели до нових літературних творів. Віднині література є принципово інша. Це чи експресіоністичні змалювання до забуття людського болю, або ж екзистенційні пошуки втраченого сенсу буття, або дадаїстичні доведення беззмістовності життя взагалі, або ж абстракціоністські шляхи, які синтезують в собі творчий пошук щодо різного стильового відгалуження модернізму, такі як футуризм, кубізм, експресіонізм, дадаїзм тощо.

Заслуговує на увагу аналіз воєнних і мирних подій у сучасних українських літературних творах, написаних для дітей та юнацтва, підготовлений доцентом ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Тетяною Качак [24, с. 22–24].

Спираючись на дослідження поетики та рецептивний аналіз текстів, автор намагалась висвітлити особливості теми війни і миру в сучасних українських літературних творах, написаних для молоді.

Акцент в даному огляді вказує на дослідження поетики художніх текстів сучасних українських письменників. Особлива увага приділялась образу дітей, проблемі втрачених дитячих років, домінуванню «дитячих поглядів на світ». Актуальність тем та проблем у текстах, які стали об'єктами дослідження, розглядається у контекстах тих соціальних та політичних подій, що відбуваються в Україні.

В огляді запропоновано відокремлювати дві сфери у побудові художнього світу в дитячих творах на тему війни: реалістичну та фантастичну. Реалістичний художній твір побудований, як правило, на

історичних подіях (національно-визвольні рухи українського народу, Друга світова війна); містить певну кількість автобіографічних елементів чи біографічних фактів. Художній твір другої площини позначений домінуванням художніх вимислів, вигадок, казкового елементу над реалістичними ознаками правди; розмитотою хронологією зображених подій, фантастичним топосом.

Жанрова система творів у реалістичному спрямуванні, на думку дослідника, складається з історичної повісті, роману, автобіографічного роману, спогаду, тоді як фантастична література презентована жанрами фентезі, повістей-казок, фантастичних романів тощо.

Враховуючи специфічність літературних творів для дітей як феномену у мистецтві слова, зауважимо особливий ракурс розгортання тематики війни і миру у реалістичних текстах:

- у центральна постать сюжету – дитина-герой;
- акцентується проблема втраченого дитинства;
- переважають так звані «дитячі точки зору» (світ очима дітей) та зображення подій.

У цьому огляді об'єкт вивчення – твори сучасних українських письменників: Володимира Рутківського, Сергія Гридїна, Сашка Дерманського, Сергія Оксеніка та інших. Зважаючи на те, що йде мова про особливого реципієнта, актуальність не втрачають насамперед два типи інтерпретації: поетика текстів та з позиція художнього сприйняття (рецептивна-естетична точка зору). Саме тому спиратимемось на теоретичне положення у працях О. Бандура, О. Галич, Г. Клочек, Ю. Ковалів, М. Моклиця, В. Пахаренко, Г. Поспелов, Б. Томашевський (які розглянули дану тематику як один з елементів у змістовій організації літературно-художніх творів) та наукових студій В. Ізера та Г. Р. Яусса, У. Еко, М. Зубрицької, Д. Наливайка, які присвячені рецептивній естетиці.

За результатами спостереження Тетяни Качак, у творах для дітей війна – однозначно негативне явище, яке засуджують як письменники, так і читачі. Саме війна за сюжетною лінією в творах для даної категорії читачів стає причиною втраченого дитинства. Контраст цього – інша модель – картина, що показує щасливе дитинство, яке є можливим у випадку, коли навкруги мир і спокій. На думку автора дослідження, у літературу для дітей знову повинні повернутися твори, у яких буде прославлятися «мирне небо». Останніми десятиліттями твори такого характеру не були актуальні, а в виданнях хрестоматійного характеру, що виходили раніше, були сприйняті як пафосна ідеологічна література.

Варто зазначити, що саме поняття війни представлене в українській літературі з різних точок зору. Як зазначає у своєму огляді Іванна Стеф'юк [46], війна як різновид суспільної аномалії, розхитувала основи державного устрою і водночас підривала базові цінності у свідомості окремих індивідів – це тема, яка нерідко порушувалась в творах мистецтва, в проявах наукової думки. Варто відзначити, що і митцями, і науковцями досить часто висловлюється позиція, що самі закони існування суспільства не передбачають постійний спокій, а участь у конфліктах, які можуть бути різними за рівнем і масштабом, закладена вже в самій суті процесу розвитку суспільства і теоретично повинні з певною періодичністю реалізовуватись. Образ існування суспільства без війни є чи утопією, чи високою метою, вирішити яку можуть лише найкращі лідери в своїй нації [46].

Літературознавцем П. Рихлом відзначено, що «Навряд чи є випадковістю, що найкращі зразки в українській літературі про Першу світову війну з'являлися саме на території Галичини й на Буковини – тих регіонів, через які досить багато разів було проведено лінію фронту» [42, с. 252–253]. У межах політичного кордону найбільш активно розгортались воєнні події, тому саме з цих територій найбільш точні спогади про ці події та найвлучніша їх характеристика. Мешканцям цих територій була дана

нагода (тобто нещастя) порівнювати правління різних політичних сил, зіставляти різних правителів, адже завойовники періодично мінялись.

Цікаво зіставляються розуміння війни з точки зору різних народів, це відображено в найкращих зразках художньої літератури. Так, найпрогресивнішими представниками українського суспільства війна сприймається як абсурдний, алогічний примус вбивати. Ворог є тим, хто вбивав і тим, хто примушував вбити. Для наглядності спробуємо розглянути сприйняття воєнних дій російськими сторонами, представленими як авторською художньою літературою, так і у фольклорних джерелах. Можна помітити, що представники Росії зазвичай сприймають війну як екстремальний, але зазвичай логічну ситуацію, ворог розглядається об'єкт вбивства, з їх точки зору не сприймається християнська заповідь «Не вбивай», оскільки у ворога з точки зору росіян відсутні риси і властивості людей. Російські солдати під час війни користувались гаслом «А на войне – как на войне», при цьому моральні фактори поступаються воєнно-стратегічним. Таку різницю у світогляді може пояснити різниця в поведінці солдатів двох армій у часи Першої світової війни.

Вітчизняні риси психології під час війни в наш час є мало дослідженими, адже досить довго питання значення Української армії зокрема та українського суспільства загалом в Першій світовій війні розглядається з точки зору російського воєнного досвіду. Натомість твори української художньої літератури виразно показують різні розуміння самої суті війни з точки зору російського та українського народів.

У результаті Першої світової війни зрушилась до безглуздя здатність людини осмислено сприймати себе, увесь світ і віра самої людини в себе. Знавець експресіонізму так виражався про світобачення тогочасного митця: «Світ не існує. Повторювати його немає сенсу».

На думку Іванни Стеф'юк [46], Марко Черемшина мав спостерігав і в різний спосіб відтворював в своїх художніх та літературних творах

переломні моменти суспільного життя Галичини, що перебувала в стані політичного роздоріжжя тривалий час у своєму історичному розвитку. Новели Марка Черемшини зображують парадокси воєнних дій в модерністичних ключах, переносять при цьому дану проблему на рівень філософії. Це логічно, адже модернізм осмислює мілітарну тематику у кількох площинах, війна розглядається модерністами не лише як суспільна проблема, а й індивідуально-психологічна.

Як зазначає О. Пухонська, «Війна в літературній інтерпретації – це вже не лише історична подія, це передусім фатум кожного» [41].

Тетяна Качак у своєму огляді «Тема війни і миру в сучасній українській прозі для дітей та юнацтва» [23, с. 22] характеризує війну в українській літературі як однозначно негативне явище, яке категорично засуджує як письменник, так і читачі. Саме війна стає причиною втраченого дитинства. Контрастом, на думку автора огляду, є модель іншої точки зору – картина, де ми бачимо щасливе дитинство, яке стає можливим у тому випадку, коли навколо панує мир і спокій.

За словами Іванни Стеф'юк [46, с. 120], воєнні дії в різні історичні часи незмінно визначені як могутні деструктивні частини державного та суспільного механізму, які завдають нищівних ударів не тільки для економіки світу, але і загальносуспільних та індивідуальних психологічних явищ.

В той же час дослідниця пише, що війни як конфлікти розглядаються з філософських та соціологічних сфер як логічні і природні явища, які повинні періодично відбуватись для противаги спокою для того, щоб забезпечувати нормальний розвиток суспільних процесів.

Згідно зі знаменитим висловлюванням Карла Клаузевіца «Війна є продовженням політики, тільки іншими способами» та його праця «Про природу війни» утверджують те, що війна є суспільним явищем, яке апріорно закладене в розвиткові суспільства. Разом з тим, достатньо важко

розцінити саму війну позитивно для суспільного розвитку – як для людського організму відбувається чергування стану хвороби і здорового самопочуття, так для суспільства відбувається чергування воєнних та мирних часів.

1.2. Жанрова парадигма сучасної літератури про війну

Спроби розглянути війну як суспільну аномалію, що розхитує основи державного устрою і водночас підриває свідомість окремих індивідів, часто здійснюють в мистецтві та науковій думці. Водночас і ряд митців, і науковців часто сходяться на такій думці, що саме суспільство є таким, що не завжди передбачає постійний спокій, адже конфліктність на різних рівнях і в різних масштабах закладена вже в самих коренях розвитку суспільства і на якихось з етапів знаходить свою реалізацію. Суспільство без війни ми можемо бачити поки що лише як утопію або ж високу мету, досягти якої можна лише кращим провідникам націй.

Сучасний розвиток великих оповідних жанрів літератури про війну в Україні має зв'язок великих оповідних жанрів із традиційними жанрами, які вже усталені.

Аналізуючи літературні явища, наприклад, жанр нових українських романів, його відповідність усталеним уявленням і генологічному канону або їх існування поза будь-якими канонами, на сьогоднішній день варто вже розглянути і проаналізувати у контексті конкретної суспільно-політичної ситуації, яка, безперечно, помітно впливає на формування і розвиток української прози. Зміна парадигм у розумінні такого жанру, як роман як окреме літературне явище становить суттєвий дослідницький інтерес для теоретиків і істориків літературного процесу, адже межі цього жанру до цього часу є недостатньо зрозумілими і визначеними, не зважаючи на багатовікові історичні традиції його розвитку і досить широке поширення. Визначаючи особливість роману як жанр, вчені використовують різні види підходів до його вивчення. Тут необхідно згадувати концепції відомих

науковців-літературознавців (М. Бахтіна, Д. Наливайка, Б. Кормана, Т. Денисову та ін.), але жодна з їх точок зору не є вичерпною на сьогоднішній час стосовно до сучасної літератури про війну, адже інтенсивним є зміна «тіла літератури» і його потреб, як і світ, який сприймає це «тіло текстів». Зважаючи на міжсеміотичність зв'язків у культурі, тим більше, що сьогодні це особливо помітно і знаково, бачимо міграційні процеси в межах генологічних досліджень, що викликають особливу зацікавленість для дослідників також.

Знаковим текстом у новій українській романістиці є твір Андрія Куркова «Сірі бджоли» (2018), що по суті – життєпис мешканців, які залишилися проживати на територіях «сірої зони» на сході України, де насправді йде війна. Роман А. Куркова є своєрідним «експериментом опису», який повинен мати одночасно і ознаки таких видів романів, як роману-сповіді, роману-щоденника, роману-медитації. В основу сюжету покладене життя звичайної людини, Сергійовича, «маленької людини» Донбаського регіону, що є сірою зоною, а саме в селі Стародуболугівка яке по іронії долі залишається своєрідною водороздільною територією між двома сторонами, які воюють: української армією і російськими найманцями та сепаратистами. Фактично, у романі один головний герой, Сергій Сергійович, чоловік сорока дев'яти років, навколо його долі і розвивається вся дія. Він має специфічне хобі – бджолярство. Невеличка пасіка – це те, що на даний момент тримало його в селі, яке вже давно покинули мешканці. Втім, в романі є ще одна діюча особа – Пашка, його «ворог з дитинства». Власне кажучи, вся сюжетна лінія роману є мандрівкою, де головний герой і його пасіка вміщається в один причіп, і їде по всій Україні. У тому числі і у Криму, адже саме в Крим прямував головний герой для пошуку давнього друга, теж бджоляра, Ахтема. Цікаво тут те, що роман надає читачу інше уявлення війни в процесі звичайного життя. Зовсім не таке, яке звичайному обивателю

надають для сприймання новини, соцмережі, медіа. А тому і картини насильства, війни, смерті, втечі постають перед читачем зовсім інакше.

Є достатньо підстав говорити, що на даний момент в українських сучасних літературних творах з'явився потужний сегмент художньо-документальних, документальних, біографічних та соціального-психологічних романів про війну, які потрібно досліджувати та і піддавати класифікації. Особливо цікаво тут видалася можливість врахувати «аналітику автора», коли є можливість в реальному часі залучати творців текстів до розмов про самі тексти і задуми, що передбачають герменевтичні аналізи тексту як процесу зближення образів «авторів і тлумачів», що витворюють своєрідний вид дискурсів між «горизонтом сподівань». У поняття «горизонт сподівань» включаємо подвійність сутності і функції поняття, їх поєднання витворюється через цілісність рецепції: у внутрішньому сенсі – це закодована у окремих творах естетична настанова, прикмета, цінність та відхилення від цих або подібних попереднього виду норм, якими визначена його естетична сутність. Якщо брати до уваги зовнішню форму – історичні, соціологічні, екзистенційні зумовленості сприйняття читачем. В аналітичному плані поняття «сірої зони» є значущим для того, щоб сформулювати певне уявлення, ейдос, зростання його у баченні «власного іміджу», тобто має імагологічні, іміджеві аспекти. Виходячи на достатньо широку кількість текстів, які є близькими за темами, проблемами, можна, користуючись певними методами комплексного аналізування, у порівняльній типології в рамках інтегральної компаративістики, досліджувати і аналізувати втілення авторських задумів у рамках білінгвістичних текстів (у найбільшій кількості випадків – твори були написані російською мовою і відразу перекладались на українську), а також відстежувати особливість вияву авторських позицій, адже у великій кількості випадків визначений набір творів є дебютним, написані або журналістами, або очевидцями та учасниками подій. Користуючись герменевтичним

підходом, постає питання про те, що повинно бачити за текстом (автор, особистість, сучасна епоха, культурна традиція тощо). Це потребує використання інтерпретаційної методології на рівні рецептивної естетики.

Окремо треба відмітити мелодрами, які мають надзвичайно активний розвиток. Тут можна назвати Галину Вдовиченко та її «Маріупольський процес», а також Світлану Талан, яка є автором романів «Оголений нерв» та «Повернутися дощем». С. Талан – авторка із м. Северодонецьк, вона є свідком процесу окупації міста і подальших подій, коли його звільнили. Саме про це розповідалось у її перших книжках. Там вона розкриває колізію, що відбувалася між мешканцями одного окупованого міста, які ще недавно жили однією спільнотою, а сьогодні є на ворогами. Наступний її твір є продовженням попередніх, але тут зміщені акценти в напрямку драми. Кожна з цих книжок однозначно вирізняються кіношністю у їх описовому характері та процесі розгортання сюжету, отже, можна припускати, що вони є цілком придатними й для того, щоб екранізувати.

В українських літературних творах вже якраз є побутування теми реаліті-літератури і висхідних жанрів реаліті-роману, що прописано і досліджено у ґрунтовній новаторській роботі О. Михеда «Бачити, щоб бути побаченим...».

Зазначені вище теоретичні роботи науковців на тему вивчення теорії жанру романів, зокрема, засвідчують, що сучасна українська проза потребує вивчення жанрової специфіки. В той же час, якщо поєднати в межах одного твору такі різновиди роману, як романи-смс, романи-сповіді, романи-репортажі, романи-інтерв'ю, дозволить простежити особливість реалізації канонів, де є наративна манера в окремих текстах. Вище зазначені тексти мають також специфічність у реалізації жіночого образу у його архетипових, глибинних сенсах у воєнних реаліях (роль жінки-матері, вдовиці, нареченої, жінки-воїна, дівчини-сироти, жінки-лікарки, біженки тощо).

У великому контексті розвитку української русистики ХХІ ст. назагал та у співвіднесенні художнього і документального начал у межах окремого тексту можуть бути простежені особливості інтерпретаційних полей в категоріях історичного в контексті художніх матеріалів через аналіз синхронічному та діахронічному зрізу текстів. Сьогодні сучасні читачі настільки дезорієнтовані у динамічному світі, коли активно змінюються цінності і парадигми, що мимоволі вчаться усьому: виживанню в умовах, які не придатні для того, щоб нормально жити, тим не менше знаходиться місце для зосередженого читання, смислового охоплення тексту і контексту, вчитись побачити людинознавчі сторони літературних творів, перекласти з однієї мови на іншу і знаходити відповідь на вічне запитання про людину і світ, і, зрештою, щоб зрозуміти, що на певні з них можна відповідати хіба що з точки зору власного життя. Тому багатовекторність і видозмінність у романах як пластичних поліфонічних жанрів сьогодні – є варіації не настільки у сучасних жанрових модифікаціях, наскільки множинного бачення «сірих» реальних подій, до яких вони виявились не готовими, і у непростому процесі життя-як-факт домінуючою таки стає втеча у вічну непізнаність «сірої зони».

Говорячи про розмаїття жанрів у творах вітчизняних літераторів про війну, варто назвати жанрову літературу (кіноповість «Укри», написана Богданом Жолдаком, повість-бойовик «Позивний Бандерас» авторами якої є Сергій Дзюба та Артемій Кірсанов), в якій активно використовуються кіношні кліше, і більш притчеві, але від того не менш масові тексти як «Чорне сонце» Василя Шкляра.

Отже, аналіз літератури про воєнні події показав її широке жанрове різномаяття, крім того, є і не досить поширені жанри, такі як реаліті-романи чи кіноповість, що свідчить про нестандартне мислення вітчизняних митців, розкривають унікальність таланту наших співвітчизників.

1.3. Особливості рецепції сучасних творів на воєнну тематику

З літературних творів ми дізнались про минулі часи, про сучасні події, бачили мрії, сподівання та дійсне життя людей. У наших фантазіях сформовано ряд нових понять, в душі народились не знані нами до цього часу почуття. Завдяки самим літературним творам нами сприймається зображувальна в них дійсність насамперед через серце, а вже потім через практичний розум [25, с. 176].

Сьогоднішня українська література перебуває у незвичному для себе стані, враховуючи минулий досвід і реалії, коли авторами відображалося і подавалося до художнього осмислення ряд подій, що вже були історичними, але все одного ще продовжувалися, не були завершеними, тобто, в безпосередньо були подіями сьогоднішніх новин. А «сприймачами» цієї літератури, потенційними читачами, що перебувають по різні два боки в даному процесі – одні у, власне, рамках сірої зони, і таких є меншість, і вони, очевидно, не читачі, інші – і їх є передаюча частина – з боку мирної України, для них війна – це стрічка новин і певне таке собі «кіно». Отже, зразками нової української романістики в період «військових реалій» є література «травматичного досвіду».

Сьогоднішній український читець дуже суперечливо відноситься до теми війни і миру, бо вона є не тим давнім світом історії, літератури, пам'яті, а й теперішнім, тому має місце рецепція читачів як реакція на читання літератури про воєнні події.

Рецепція – термін, який пішов з латині (*receptio* – прийняття) в українській та російській мовах є винятково наукового призначення. На підставі розгляду російсько- та україномовних словників слів іншомовного походження останніх десятиріч, можна виокремити три стійкі визначення: фізіологічне – «здійснюване рецепторами сприйняття і перетворення енергії подразників у нервові збудження» [9, с. 24], соціально-гуманітарне –

«запозичення і пристосування певним суспільством соціологічних і культурних форм, що виникли в іншій країні або іншу епоху» [19, с. 3].

Наведемо кілька прикладів рецепції творів на воєнну тематику від читачів.

Так, М. Василенко вважає, що в романі «Аеропорт» С. Лойка вигадливо поєдналися манера письма «нового журналізму» та російська класика, на якій вихований автор». Дослідник підкреслює використання особливих прийомів «нового журналізму» – поєднання власне репортажної оповіді зі значною мірою вигадки, що передбачає зображення реальних або легко упізнаваних людей, що діють у драматичних обставинах [цит. за: 47, с. 149].

На думку запорізького журналіста Максима Щербини, «Аеропорт» позбавлений цілісності: «Відчувається, що «Аеропорт» був написаний «похапцем». Але цей поспішний темп викликаний тим, що для автора буквально боліло пережити (...). Книгу можна добре розбити на ряд цитат, абзаців і навіть глав. Але вона досить погано може бути зібрана в роман. Панорамний знімок у Сергія Лойко не вийшов. Вийшла «фотокартка», на якій в фокусі є декілька значних деталей [цит. за: 47].

Як було не прикро це визнати, але без перебільшень на сьогоднішній день, у ХХІ столітті, можна сказати, що досвід України унікальний і непересічний, коли ми водночас маємо таку глобальну, державну, соціальну біду, як війна, і поруч з тим – спостерігається активний розвиток «літературних творів про війну», що по суті не є властивим для попередніх досвідів у європейських країнах та їх літературах у ХХ ст., оскільки там була, так би мовити, віддаленість у часі між війною як явищем і появою власне «воєнного наративу», «тексту війни».

Нові видання на тему війни на Донбасі виходять у світ дуже часто. Але не дивлячись на їх кількість, нема одної точки зору щодо цих військових дій, їх причин та наслідків, як і у ситуації з Другою світовою війною. Прикладом

цього може бути стаття, яка має назву «Україна і Росія разом у пастці війни на Донбасі», у якій аналітичний центр The Atlantic Council розтлумачує, чому у вирішенні конфліктної ситуації в Україні не зацікавлені обидві сторони, та стаття Сергія Рябенко, «Гібридні війни Росії: історія, яка повторюється», головна ціль якої в тому, аби розказати, що перші прояви агресії більшовиками були здійснені саме проти України, щоб потім, після випробування «гібридних елементів» на наших територіях та пересвідчившись у їх дієвості, використовувати їх у воєнних діях проти інших країн.

Другим цікавим прикладом того, як війна може змінити людину та її систему цінностей, є ілюстрація роману-подорожі Сергія Жадана «Інтернат». Дії, зображені в ньому, тривають протягом трьох місяців, і за даний період головним героєм, місцевим вчителем української мови, здійснено подорож через ряд блокпостів, розбомблених будинків та переповнених вокзалів, щоб врятувати племінника.

Надзвичайно реалістичним є описання атмосфери АТО в виданні «ЛІТО-АТО» Олафа Клеменсена. У ньому досить містично пережито та поетично трансформовано у прозору мініатюру подій, які відбувалися під час безпосередньої боротьби громадян України та всього, що їх оточувало. Автор грає з образами та асоціаціями. Ато трансформується у ім'я скіфської дівчини, опис якої переходить у опис ландшафту навколишнього середовища: «Носик з горбинкою. Темні коси. А за тим носиком, за горбочком, біля темного озера-ока, блокпост, розстріляний з танків, з обгорілими до іржавого кольору нашими, українськими бетеерами» [35].

Останнім часом часи мало хто з українських критиків, які пишуть про бум книговидання в Україні на воєнну тематику, може утриматися від їх порівняння з російськими виданнями, так званими лейтенантськими творами. Це зразки літературної течії в кінці 50-х – кінці 80-х років у минулому столітті, які написали безпосередньо самі учасники війни.

Такі твори, як «Приватний щоденник» М. Матіос, «Гудзик–2» І. Роздобудько, «Вертеп», «Роман про Майдан» О. Захарченко, «Ти зробив усе, що зміг» Л. Орляк, «Мій тато став зіркою» Г. Кирпи та ін. розпочинають появу в сучасній українській літературі нового виду літератури для сприйняття читачем. Це – тексти, присвячені подіям Революції Гідності, проведенню АТО та війни на сході України. Якщо звичайно це або щоденникова проза, розповідь про військові будні чи документальні дослідження, то в книги, які згадувалися в цьому розділі роботи мають цілком художнє направлення. У багатьох з них вже не описуються «передові» теми, а показується опис ситуації збоку: настрої в тилу, психологічне осмислення війни тощо.

Значущість таких публікацій лежить в тому, що вони не романтизують дійсність, навпаки дають змогу збоку побачити реальність і дати особисту оцінку подіям. За жанром багато творів на майданно-воєнну тематику, написані сучасними українськими письменницями, – або чисті мелодрами (І. Роздобудько «Гудзик – 2», Г. Вдовиченко «Маріупольський процес»), або твори з потужним мелодраматичним струменем (С. Талан «Оголений нерв», «Повернутися дощем», «Вертеп» О. Захарченко та ін.). Отже, апелюючи до апробованої формули популярної белетристики та традиційного літературного сюжету, творці зуміли художньо узагальнити факти реальних життєвих історій, що мають у собі гуманістичний пафос та національну ідею.

Про великий емоційний потік сучасних майданно-воєнних творів згадує у своїх працях і Олег Коцарев. Автор узагальнив дослідження сучасних воєнних творів і помітив відсутність тяжкої патетики в багатьох текстах, але присутність сильних емоцій («...книжки... відверто тяжко читати, вони викликають дуже багато болю та розчулення») [28].

Окрім цього, для всіх творів на майданно-воєнну тематику характерним є тяжіння автора до документального навіть в белетристиці, а тим більше в інших жанрах. Це в тому числі пояснювалось тим, що сучасний

письменник переважно сам є учасником подій революції Гідності або ж волонтером, тобто бачив події, про які розповідає, на власні очі. Про документалістику та про її сьогоденну перевагу над белетристикою як про характерну рису сучасної воєнної літератури пише і публіцист та перекладач А. Бондар: «...у цих книжках письменники ходять не тими стежками. Здається, цінним було би зафіксувати ситуацію з точки зору репортерських робіт, автентичних вражень і подій.

Будь-яка травматична річ потребує прискіпливого збору документальних свідчень. Коли ця картина буде достатньою, письменники зі справжнім епічним диханням матимуть матеріал для роботи» [цит. за: 28]. Спільним для усіх праць про російсько-український конфлікт на сході України є також відкритий фінал. Війна на Сході України продовжується і залишається сподіватися на позитивний кінець цього конфлікту для України, а також для героїв української воєнної прози.

Висновки до першого розділу. Проведений в даному розділі огляд літературних творів та критичних праць показав жанрову, сюжетну та змістовну різноманітність вітчизняної літератури на воєнну тематику, вивчення особливостей рецепції читачів показало високий рівень емоційної забарвленості творів та можливість значного виховного впливу на світогляд, розуміння історичного значення воєнних подій, твори вітчизняних авторів дозволяють зрозуміти історичні передумови та психологічні мотиви боротьби українців за незалежність.

Ми розглянули різні точки зору на поняття війни, побачили, що у вітчизняній літературі є досить широкий спектр визначень війни, в залежності від ставлення автора твору до причин воєнних дій, можливості вирішити питання без війни, а також можливих результатів воєнних дій.

У результаті проведеного аналізу ми побачили, що у вітчизняному літературному і медіа- просторі як відображення ставлення до літератури на

воєнну тематику можна знайти широкий спектр рецензій на дану літературу, читачі достатньо яскраво реагують на прочитане, при цьому формують запити на таку літературу, оскільки надають критичну оцінку якості, формату, жанру та сюжетній направленості творів. При цьому такі відгуки читачів роблять в тому числі запит на воєнну літературу.

Основаючись аналізом даних праць можна заявити, що події воєн замінили життя багатьох, змусили передивитися систему колишніх цінностей, покинути ілюзії минулого і навчитись жити у нових реаліях. Війна приводить до колосальних людських і матеріальних знищень, а також має вплив на свідомість та морально-психологічний стан людей. Показувати воєнні події у літературі від лиця учасника подій потрібно, аби усі розуміли, як все трапляється. В наслідок людям зображується реальна уява про наслідки війни.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

2.1. Специфіка художнього відображення образу російсько-української війни у творах Бориса Гуменюка

Книга Бориса Гуменюка «Блокпост» є цілісною за структурою, враховуючи тему, переважаючий пафос, проблематику, ідею, і водночас жанрово-стильову палітру твору можна охарактеризувати як достатньо строкату. Даний твір Б. Гуменюка, в якому описуються реальні події, що відбулись в Україні у 2014–2015 роках, вміщує його художню прозу, «живу літературу» (публіцистичні твори) і являє собою свого роду документ епохи.

Данну книгу можна відносити у жанр нон-фікшна (англ. Non-fiction) – це особливий літературний жанр з сюжетною лінією побудованою винятково на реальних подіях з епізодичним вкрапленням художнього вимислу, адже нею засвідчуються ряд реальних подій, твір містить еkleктичні за жанровими формами тексти (автобіографічні деталі, публіцистичні твори, верлібри, певну кількість віршів прозою, новел, образків, реплік тощо), але вони мають єдині тему, зміст, пафос, форму наративу, світогляд автора.

У своєму творі «Блокпост» Б. Гуменюк торкнувся надзвичайно болісних й актуальних для українців тем, серед яких Революція Гідності, війна з Росією, що на сьогодні має офіційні назви Антитерористична операція (АТО) (2014–2015) чи операція об'єднаних сил.

Текст розпочинається як нотатка/щоденник на сторінках Facebook, що потім переростає у публіцистичний і художній прозовий/поетичний твір.

Один із жанрів художнього мовлення, що був використаний автором у даній книзі, є вірші прозою.

Дану книгу можна охарактеризувати як потужне явище у сучасній українській літературі, тому що в ній висвітлено складні сторінки у сучасній українській історії. В процесі представлення подій Майдану/АТО автором передано його суб'єктивні безпосередні враження, які він відчував як учасник подій, патріот; в той же час автор описує дані процеси з точки зору загальноісторичного контексту, де відображено боротьбу українців за незалежність; письменником відчувається кругообіг в історії загалом і усвідомлюються ці трагічні події як чергові криваві епізоди у протистоянні загарбницькій агресії ворожого народу проти природніх прав на здобуття свободи іншим народом.

Б. Гуменюком надається органічна форма його наративу: даний текст – своєрідна художньо-документальна книга, так звана література non-fiction. Загалом сучасні літературні твори тяжіють до двох полюсів – нон-фікшн і фентезі – де головними рисами є відверта правда і відверта вигадка. Ця тенденція письменником відчувається, і, відповідно, ним обрано свій особистий стиль викладання інформації.

В художніх текстах автором, крім іншого, актуалізовано такі нетрадиційні форми в поезії, як верлібр і вірші прозою. Такі жанри, як переконаний Б. Гуменюк, є найорганічнішими для того, щоб зобразити тему війни.

Тональність такого художнього тексту – епічно-журлива спокійна оповідь – теж є чесною і органічною інтерпретацією війни в її глибинних вимірах, реалізованих автором.

Так чином, Борис Гуменюк зумів виробити свій, новий, неповторний образ світу, у який втілив діалектичний зв'язок між закономірно-загальним та індивідуальним, особливим.

Дана книга знайшла відгук в душах читачів, які є налаштованими на ті самі хвили, що й автор. На даний момент книга Б. Гуменюка читається переважно патріотами, учасниками Майдану, воїнами – учасниками АТО,

волонтерами, окремими письменниками, фаховими літературознавцями, патріотично налаштованою українською молоддю.

Хто хоче побачити глянець, гламур, пафос, психологічні мелодрами, романтичні історії із хеппі-ендом, легкий гумору та розважально-детективні пригоди, – традиційний формат – той не знайде такі літературні твори в даного автора.

Як стверджує сам автор, у його творах ним свідомо уникається літературщина, акторство, бо тему Майдану і воєнних дій не можна зімітувати. Ця тема потребує просто фіксації, десь додаючи певних художніх і жанрових форм, але коротких. Адже війна не може налаштовувати на розлогі формати. «Тут треба встигнути розпочати і завершити текст, поки живий...»

Треба відзначити, що книгу Б. Гуменюка «Блокпост», мабуть, варто поставити поряд з працями О. Забужко «Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву» (2014). У «Літописі...» об'єктивно реалістично і багатоголосо показано картину подій 2013–2014 років від імені тих, хто були там, а «Блокпост» (2016) являється суб'єктивною реалістичною картиною революції 2014–2015 років в Україні від лиця і за результатами вражень, які озвучив безпосередній активіст подій на Майдані, учасник АТО і письменник Борис Гуменюк. Найважливішим завданням своїх творів письменник вважає такі: «Треба, щоб новітній образ українця-воїна сакралізувала сучасна література, це завдання наших сучасних авторів – написати правдиву історію і не дати змоги комусь знову написати нашу історію замість нас».

Розглядаючи доробки автора, не можна не звернути увагу на вірші у прозі Бориса Гуменюка, передусім на «Соняхи». Тему твору означено у самій його назві – «Соняхи». З першого погляду цей образ може видатись банальним. Але Борису Гуменюку вдалося вдихнути в даний типовий образ свої гірко-оригінальні погляди і головне проблемно-тематичне змістове навантаження твору втілити саме на даному стилістичному рівні тексту.

Розглядаючи питання про поетику творіння, варто відзначити, що традиційно подієву фабулу тут не використано, сюжет розгортався разом з драматичним розвитком образу соняшника.

Загальний обсяг тексту не є великим – 417 слів. Умовно можна розділити його на 7 абзаців, або так звані смислові текстові блоки: 4 – описання соняхів у перший рік, 1 – межа посеред даних світів («Потім цілу зиму поле переорювали танки гусеницями. То їхні, то наші. А весною соняхи знову проросли. Війна – бере своє. Життя – своє»), і 2 абзаци про те, як перероджується сонях за умов воєнних дій. Таким зламаним ритмом увиразнено головні думки творів.

Біографічно-суб'єктивні, історично актуальні привіди для того, щоб написати твори – Борис Гуменюк, який є учасником Революції Гідності, добровольцем АТО, патріотом, – автором використано для створення філософських притч про соняхи як образу-символу знищення природних сутностей життя за умов війни.

Емоції твору стримані, приховані. Інтонації речитативу налаштовують, зважаючи на трагічні події, на журливі роздуми, а не на афект, розриваючи серце. Від текстів віє почуттям епічного спокою Воїна, яким давно усвідомлено безглуздість війни, але за умов нового випробування він не може триматись осторонь.

Ритмічні організації текстів забезпечуються за допомогою декількох засобів, насамперед варіантів повторів.

Лексичними повторами є: «соняхи» – 19 раз (воно фігурує у перших та завершальних частинах текста, завдяки чому вибудовано кільцеву композицію твору); «війна» – 10 повторів; «поле» (місце воєнного конфлікту) – 9 разів; «солдати» – 4 рази. Дані слова - найдоцільніші, ними увиразнено тему війни, яка є головною у даному творі.

Граматичними повторами змальовуються сюжетні лінії: «Війна прийшла згодом. Ми прийшли згодом. Разом із війною. Слідом за війною.

Туди, де гримить, туди, де горить. Ні птахи, ні ховрахи. Війна – бере своє. Життя – своє».

Повторенням останніх слів у попередніх реченнях як перших у наступних: «Нас тут не було весною. Весною ще не було війни. Війна прийшла згодом».

Повторенням антитез: «Для нас. Для них; То їхні, то наші – на означення ворогуючих сторін; молодий – старий; живий – мертвий – про соняхи. Антитеза як структурний чинник тексту (образ соняха до війни і після війни) підсилюється антитезою на рівні речення, що сприяє гармонізації ритму і мелодики тексту».

Повторенням службових частин мови (полісиндетон): чи то?.. – 4 рази.

Накопиченням дієслів: «Ми ходили по цьому полю, повзали, прочісували, ховалися поміж, маскувалися соняхами, прикидалися соняхами, проскакували на бетеерах, ставили міни, розтяжки, прострілювали», – своєрідні каталоги дій солдатів.

Накопиченням прикметників: «Стоїть старий, минулорічний, обезголовлений, посічений осколками, попалений», – увиразнюється образ війни через образи знищених соняшників.

Усіма повторами створюються своєрідні мелодії твору, за допомогою яких сприймаються образно-поетичні осмислення на тему воєнних дій.

Образні світи тексту скупі – воєнні дії не спонукають до вишуканого художнього стилю: «сонях» є відомим художнім образом-символом; «зелюнка» – армійським жаргоном, терміном із солдатських лексичних зворотів, що означають озеленену територію; «в полі соняхів теж може ховатися смерть», «соняхи виливали на землю свої сухі сльози» є олюдненням; «соняхи гинули як солдати», «стоїть, як тінь», «стоять, наче на протезах» – порівнянням; «сухі сльози», «чорні сльози», «соняхи декоративні» – епітетом; соняхом, «наче діти-дауни» – порівнянням, яким

через персоніфікацію набирається сенс образів-символів понівечених, скалічених органічних соняхів – життя на війні.

Таким чином, враховуючи змістові, а також формальні ознаки, твір Бориса Гуменюка «Соняхи» вважається поезією у прозі. Так само вважаються і наступні твори із книги «Блокпост: «І небу незатишно» [12, с. 278], «Медитація» [12, с. 300], «Де немає живих» [11, с. 303], «По кому каркає ворон» [11, с. 317], «Ритуал Майстра» [12, с. 324–326], «Ще ніколи так він не мав її» [12, с. 327–328] та ін.

Через висхідне розкручування засобів градації образів соняха в даній праці плавно підсилено його смисловим, а також емоційно-експресивним значенням. Оскільки ці соняхи росли і квітнули за умов війни:

«Минулого року на цьому полі ріс соняшник. Ми не знаємо, хто орав, сіяв цю ниву. Нас тут не було весною. Весною ще не було війни. Війна прийшла згодом. Ми прийшли згодом. Разом із війною. Слідом за війною. Солдати завжди додаються до війни. То вже потім війна нас мінусує. Це вже згодом. Ми застали війну і поле. Такою. Таким...» [12, с. 295]

І солдати «ціле літо... ходили по цьому полю, повзали, прочісували, ховалися поміж, маскувалися соняхами, прикидалися соняхами, проскакували на бетерах, ставили міни, розтяжки, прострілювали...» [12, с. 295]. Сонях, який набрав сили від землі та сонячного тепла, зрощував своє зерня, через війну втратив своє органічне призначення, – став звичайною «зельонкою».

У боях «соняхи гинули як солдати, їм не було куди сховатися у чистому полі, у них не було саперних лопаток, щоб окопатися, ті, яким щастило вціліти після обстрілу, опускали голови додолу, щоб не дивитися на загиблих товаришів» [11, с. 295]. Так само як і люди, що воювали, гинули, плакали за померлими товаришами, – сонях і сам став солдатом.

«Зимою те поле постійно переорювалося гусеницями танків. Проте з-під утрамбовано-понівеченої землі навесні соняхи знову проросли. Війна –

бере своє. Життя – своє» [12, с. 295]. Проте мова йде все про зовсім різні соняхи. Антитезами Б. Гуменюк через образ соняшників показує, як знову, під час воєнних дій 2014–2015 року, вихолощено не тільки поле соняшників, а проріджено, вироджено, змінено, втрачено свою силу і потенціалом українського народу. На прикладі даних страшних історичних епізодів нашої нації Борисом Гуменюком вкотре промовисто та на прикладах увиразнюється негуманна суть війни: «...цьогорічні соняхи вродилися якись декоративні. Такі жінкам дарують. Чи відносять на могили. Солдатам. Не такі повнотілі, як торік. Чи то земля виснажилася не від соняхів, а від другого року війни?..

Стоять соняхи, наче не на власних ногах, не на власній землі, а на протезах, стоять – красиво, крутять голівками, наче діти-дауни у бік кожного вибуху» [11, с. 295].

Цією антитезою зроблено виразними образи посічених, обпалених старих соняхів, котрі втрималися, котрі з останніх сил підпирали молодим стеблом молодого воїна, – наче душа цілого покоління полеглих за Україну воїнів намагалися втримати молоді покоління у нерівних боях. «Коли підійти ближче і роздивитися, то можна помітити, що поряд з кожним молодим соняхом досі стоїть старий, минулорічний, обезголовлений, посічений осколками, попалений, як тінь. Поряд із живим стоїть мертвий, підпирає його, дає йому опору, прикриває його своїм тілом, якого, коли дивитися здалеку, спершу навіть не видно. але він – є, він – стоїть.

У цьому соняхи схожі на солдатів. Вони подібні до нас. Вони майже як ми...».

Так, текстом «Соняхи» Б. Гуменюк через призму українського досвіду війни у 21 столітті нагадав людям антигуманну суть війни. Образ соняшника, що набув у творі іншої функції, небанальний сенс і скалічену сутністю («діти-дауни»), є образом-символом деградації людей, котрі, досягнувши висот цивілізації і технології, на рівні духу поки ще залишаються

агресивними, примітивними, первісними, такими, що рухаються до знищення себе самих.

Риторичні запитання, котрі завершують твір, – звучать наче визначення трагічних перспектив: «...І це за два роки. А що буде з соняхами на третій на четвертий рік?»

І це є одвічні запитання, звернені і до наших співвітчизників, і до їх ворогів, і до усіх навколо: який сенс мають війни? Кому вони потрібні? Навіщо війни?..

Отже, твори Бориса Гуменюка за допомогою реалістичних та художніх образів передають воєнні події, надзвичайно яскраво зображуючи емоції учасників під час воєнних подій. Даний автор майстерно передає любов до життя українських воїнів, показавши їх ставлення до смерті та до рідної землі в найбільш трагічний для неї історичний період.

2.2. «Жіноче обличчя» війни у романах українських авторок про події на Майдані та війну на Донбасі

З-поміж усієї маси «майданно-воєнної прози» варто вирізняти тексти нинішніх українських письменниць, що в своїй творчості показали власне трактування історичних подій. Це «Приватний щоденник. Майдан. Війна...» М. Матіос, «Гудзик-2» І. Роздобудько, «Маріупольський процес» Г. Вдовиченко, «Ти зробив усе, що зміг» Л. Орляк, «Оголений нерв» та «Повернутися дощем» С. Талан, «Вертеп. #Роман про Майдан» О. Захарченко, «Мій тато став зіркою» Г. Кирпи.

Публікація книжки-хронології «Приватний щоденник. Майдан. Війна...» [33] популярної письменниці М. Матіос була очікуваною для більшості. Саме завдяки своїм текстам М. Матіос запам'яталася в сучасній літературі як талановита авторка, що пише на історичні тематику. «Її «Солодка Даруся» і «Майже ніколи не навпаки» – це достатньо серйозні спроби осмислення історії і трагедій рідних земель, а саме Буковини та і

всієї України, при тому осмислення та відображення осмислених подій відбувалось за допомогою глибоких художніх засобів, не перейшовши при цьому ні до голого документалізму, ні заперечивши саме життя буйними та невмотивованими авторськими вигадками.

Але в цього разу вона спробувала себе в новому форматі: щоденникова проза. Матеріалом стали хроніка її фейсбук-аккаунта, розмови з представниками ЗМІ, та власний фотоархів, що зробив внесок у пригадування важливих епізодів минулого. «В моєму телефоні – понад десять тисяч світлин від осені 2013-го до середини літа 2015-го року. За цими фото я частково й відновила хронологію подій, про які йдеться у книжці» [33].

Треба відзначити, що письменниця вже мала змогу звернутися до щоденникового жанру у романі «Щоденник страченої». Але у «Приватному щоденнику» головна героїня – це сама Матіос. Авторка каже, що не одна з її праць «не була такою точною в подіях, іменах і датах, як ця. І ні одна книжка не писалася так важко» [33].

У перших частинах свого твору письменницею пригадано усі основні події, що мали місце під час Революції Гідності, адже вона – їх активна учасниця: зокрема, як увечері на Майдані допомогла здійснювати укріплення барикад, як силовиками за мінусових температур проти людей було застосовано холодну воду з водометів, як було розпилено сльозогінний газ, для того, щоб змусити активістів відступити, щоб вони склали зброю, врешті, розійшлися. «Сльозогінний газ, яким Беркут труїв людей – наковталися, надихалися, отримали очні опіки» [33, с. 57], – написала М. Матіос у нотатці. Друга частина видання письменницею зразу влучно окреслено за допомогою слів «з вогню та в полум'я». Такі новітні історичні події в Україні: Революція Гідності завершилась, однак було розпочато війну на Сході в нашій країні, і М. Матіос в ній – не сторонній спостерігач. Передусім, вона почала опікуватись пораненими бійцями. Значна частина її

творів – про небайдужих людей, які надавали допомогу, про ті найкращі риси, які можуть бути відкриті в людині, про кризу, яку вона здатна переживати, на жаль, через війну. Тут авторкою зроблене важливе зізнання: во на є тяжко пораненою не фізично, а через біль інших людей, «тих, чия кров із справжніх ран просочувалася мені на руки, коли торкалася тих ран, не гидуючи, не бридячи, не відвертаючись» [33, с. 74].

Зовсім не дивує, що після такого відбувається виверження емоцій – і це відбивається на емоційності викладу подій. Іноді М. Матіос звертається до українців мовою гострої експресивності: «Не годні тримати зброю в руках – печіть коржики і переправляйте тим, хто їх потребує... Тільки не «умнічайте», коли інші стікають кров'ю і б'ються головами об труни своїх рідних...» [33, с. 62].

Одне з питань, що хоче освітити письменниця – це проблема культурної деградації під час війни. Через приклад своїх текстів, фільмів і вистав, авторка доводить: Україні необхідні фільми, музика, книги, що демонструють і прищеплюють патріотичні мотиви. З почуттям гордості розказує зйомки фрагментів для реклами кінострічки «Солодка Даруся», спектакль у стінах Львівського театру юного глядача «Одкровення Іванки» («Черевички Божої Матері»), які доказують: мотиви дійсності 70-річної давнини завжди будуть актуальними. Подіями Майдану апелює й інша авторка І. Роздобудько в свіжому романі «Гудзик-2» [43].

Друга частина популярної книги письменниці було передбачуваним. Тому треба згадати ту саму книгу, що звернула на себе увагу більшості, книгу, що була перекладена англійською, а потім була екранізована, а зараз знову нагадала про себе.

У другій частині книги «Гудзик-2» є емоційне напруження, відчутна біль та хвилювання письменниці, що була свідком тих днів. «Герої, що з'явилися 10 років тому, зараз дозволили мені говорити про наш час, про процес дозрівання громадянського суспільства коли, здавалось би, була

безвихідь, і ми в ній жили», – так в одному з інтерв'ю сказала Розбудько. Вона згадала усі моменти подій на Майдані: мирний мітинг на площі Незалежності, бійку на Інститутській, кривава ялинка, пожежа в Будинку профспілок, цілий ряд страшних розстрілів. Певні моменти були описані з медійним формалізмом, що є однією з індивідуальних ознак творів Розбудько: «Чорні загони знищували студентський табір. Наступали, орудуючи кийками, скидали людей донизу, добивали тих, хто впав, волочили по асфальту нерухомі тіла, наздоганяли тих, хто намагався втекти чи закритися руками від ударів, чавили і копали ногами» [43, с. 135].

Переміну навколо письменниці передає через зміни портретів героїв протягом роману: «Бліде обличчя в обрамленні світло-русявого, з рудуватим відлиском волосся, зібраного в жмуток, високі вилиці, завеликі, як для такого вузького обличчя, очі і вуста, тонке порцелянове перенісся, джинсовий комбінезон на два розміри більший, ніж треба» [43, с. 59], – так постала перед очима мистецтвознавця Збишека Залеські головна героїня роману Ліку в перше знайомство. А згодом усе міняється і вже такою вона бачиться Денису: «Маленька жінка-смерть сиділа навпроти – у вовняному капелюсі, з під-якого вибивалися нечесані брудні пасма рудуватого волосся, з обличчям, сірим від кіптяви, в куртці, яка давно втратила свій колір, в джинсах, чорних від сажі, в подертих чоботах, в рукавичках з «обрізними пальцями» [43, с. 78].

Потужність нової частини «Гудзика» в тому, що авторка змогла втримати у тексті величезний хронотоп, зачепити певні теми, зробити увагу на психологізмі в образах, підняти низку колізій як і глобальних, так і особистісних. Розповідається про стереотипні уявлення людей інших країн щодо України, постійні змішування її з Росією, соціальний конфлікт між тими, хто підтримує європейську інтеграцію і тими, хто боїться змін. Але все одно ми бачимо, як протилежно різні налаштування в країні породили розбрат усередині. І коли на початку твору письменниці показує внутрішній

конфлікт героїв, то вже у другій частині роману наголос йде на зовнішній конфлікт у соціумі. Між двома частинами «Гудзика» є великі відмінності що композиційно, що тематично.

Не можна не помітити, що у «Гудзику» історія ведеться з уст головного героя. У продовженні другорядні герою мають теж можливість висказатися, але більшість розповіді все ж таки йдеться ж уст головного героя. Отже, авторка наче каже, що жіноча проза не тільки про жінку, вона розкриває внутрішній світ будь-якого героя.

«Він. Вона. Війна» – лозунг книги «Маріупольський процес» [6] Г. Вдовиченко одразу підказав читачу, які події за мить будуть розгортатись перед ним у тексті. Письменницею, яка є добре відомою українцям насамперед як авторка жіночого роману, на цей раз порушено в творі далеко не жіночі, а досить болючі, актуальні теми конфлікту на Донбасі. «Роман починав писатися на початку вересня 2014 року, коли була серйозна ситуація під Маріуполем. Я знала, що це місто не здадуть, воно саме не здасться, залишиться українським» [6], – зізнається Г. Вдовиченко.

Книга «Маріупольський процес» була видана до Львівського книжкового форуму у 2015 році, отримала ряд схвальних відгуків читачів та критичний резонанс. Так, Олегом Коцаревим у рецензії «Маріупольський бранець» [28] було вперше раз відзначено традиційність літературного сюжету про жіночу любов з полоненим, похвально оцінено ступінь читабельності твору та його психологізму: «Маріупольський процес» міцно тримає увагу до самого кінця книги. Ступінь мелодраматичності роману авторка витримала на високому психологічному рівні. Критиком визначено жанр даного твору як мелодрама, заперечено при цьому факт належності тексту до історичних прозових творів і претензію на документальність. З точки зору Олега Коцарева, вдале рішення для описання місцевості, де проходять дії – Приазов'я: «Це – літературно чутлива реакція на те, якого особливого значення й образу набула нині ця територія. Адже саме тут

відбулися, мабуть, одночасно найуспішніші та найдраматичніші для України бойові дії: не з першого разу, але переконливе звільнення Маріуполя, ворожий наступ і зупинення його «перед брамою» міста, український контрнаступ, запеклі бої під Широкиним. У Маріуполі, попри очевидну суперечливість позиції місцевого населення, найпомітніше з усіх обпалених війною областей маніфестуються патріотичні українські настрої. Регіон постає такою собі альтернативою глибокому Донбасу». А до того ж, у творі видно, як в ролі символічних захистних споруд зображено фігури Кам'яних могил.

Більше критичними, аніж позитивними вважаються рецензійні відгуки на книгу Ганни Улюри «Донбаський полонений», опублікований 16 жовтня 2015 року на сайті «ЛітАкцент». Літературознавцем співвіднесено роман із традиційною «формулою» у творах Галини Вдовиченко: «доцільно спрощена мова», «контрольована доза дражливої соціальної проблематики і здебільшого психологічно достовірні, «виписані» персонажі», «покинутий напризволяще фінал», клішована мова персонажів. Загалом, для критика ряд романів даної авторки є непередбачувани. Ганною Улюрою так же, як і Олегом Коцаревим, звернено увагу на традиційний («канонічний») сюжет, було наведено кілька аналогій, в тому числі коли мова йде про масову літературу, а також на дуже добре продуманий «предметний світ» воєнної дійсності. Докори щодо роману насамперед звертають увагу на дефіцит «фабульної захопливості», «обмеженості» «людського ресурсу» – невміння письменниці поєднати «епічно піднесену» та «мінімалістично репортажну» мову в одному тексті, непотрібність мотивів парапсихології головного героя, неясність «послання» твору та перебільшення з пафосом: «У вас теж склалося враження, що все – створене і перекладене українською – останні рік-два пишеться як заповіт людству? Із відчуттям місії жахаючих масштабів...» Проте Ганною Улюрою наголошено, що поява «Маріупольського процесу» демонструє розвиток, збільшення та розподіл

прози про російсько-українську війну, а самим романом «заново порушує питання: як говорити про війну? взагалі чи можна про неї говорити – у присутності і за звернення до емоційно включеного в описану реальність читача?.. Відповіді досі немає».

Критичний огляд Андрія Кокотюхи в стислій формі, оцінюючи воєнну прозу, належним чином вказує на запотребованість сюжету про відносини мешканців двох частин України – заходу і сходу, що триває з часів Помаранчевої революції: «Це перегукується із книгами, не написаними свого часу за мотивами «помаранчевого» Майдану. Тоді письменники бачили лише один сюжет: галичанка закохується в хлопця з Донецька, чи навпаки – «западенець» перевиховує луганчанку любов'ю. Проте жодна подібна ідея втіленою не була, хіба – у вигляді сценарію фільму «Помаранчеве небо» [26].

У сюжеті роману «Маріупольський процес», як стверджує авторка, відображено реальну життєву історію: «Пам'ятаю, коли я прочитала інтерв'ю з одним хлопцем, що приїхав із зони АТО у відпустку. Він розповів, що його товариш, хлопець із Західної України, загинув на Сході, але поки вони стояли поблизу невеликого містечка, він познайомився з місцевою дівчиною. Вони покохали одне одного. А коли хлопець загинув, його батьки, дізнавшись, що його дівчина вагітна, захотіли забрати її до себе. Одна фраза з великого інтерв'ю засіла у думках. Ця історія (навіть не історія, бо я ж не знала жодних подробиць) настільки зачепила, що у моїй уяві почала створюватися своя історія. Інша. Вона мало чим подібна на те, що я зараз вам розповіла. Але саме цей каркас почав обростати живим «м'ясом», «кров'ю», «судинами», «нервами»...Тим більше, що я ходила у львівський військовий госпіталь, допомагала волонтерам, спілкувалася з хлопцями, які там лежать. Й іноді у тих розмовах проскакували якісь такі деталі, що їх навряд чи можна зустріти десь інде, крім як у живому спілкуванні» [6].

Сюжет демонструє одразу дві літературні традиції: твори про «кохання і війну», які багато разів демонструвалися на належному рівні і у сучасній

літературі, і у класичній, і твори, які обертаються навколо «любові до полоненого» і навіть далі «любові до ворога» (від «Роксолани» Павла Загребельного до «Вишневих ночей» Бориса Харчука). Перший варіант має в посилі традиційну ідею про кохання, яке намагається вижити у жахах війни, знаходить у людині найлюдяніше, а друга традиція показує саме ту неземну любов, які перешкоджає сам світ, але вона все одно долає перешкоди між людьми. Звичайно, у романі можна знайти відголоски «Кавказького бранця», але між цими творами є одна велика відмінність: якщо пушкінському романі любов виникає між представниками різних – етнічно, культурно, релігійно – народів (черкеси і росіяни), то в українському романі мешканці Приазов'я та мешканці Львова є зовсім однаковими українцями. Сама авторка описує головну героїню роману: «Ця дівчина, яка напівжартома називає себе сепаратисткою, а полоненого «укром», сприймає карту країни як живу цілісність... Вона ні себе, ні свої землі не відділяє від України» [6]. Саме через це «Маріупольський процес» має мотив об'єднання, який полягає в тому, що мешканці різних регіонів в країні позбуваються різноманітних стереотипів та упередженостей й усвідомлюють себе як громадяни одної держави. З авторського інтерв'ю стало зрозумілим, що авторка дуже занепокоєна даною проблемою: «Те, що зараз відбувається – це навіть не стільки боротьба за територію, як боротьба за людей, які там живуть. Зараз хоч як назви ці землі – ДНР, ЛНР – ця земля все одно є і буде українською. Як і Крим. Не сумніваюся у цьому». Проблема психологічної реінтеграції населення звільнених територій Донбасу до України (а в перспективі – і всієї окупованої частини включно з Кримом) у психологічному, соціальному та політичному плані це одна з найважчих та найскладніших проблем, що обговорюються всюди. Вирішення його лежить у розумінні «донбаського менталітету» (звідки родом ці самі «донецькі» і як існувати з ними в одному соціальному просторі далі) як міфу та його розвіюванні. Звичайно, ця проблема і обговорюється героями роману, тому при аналізі книги треба

використовувати імагологічний підхід (у категоріях «свої» – «чужі», з акцентом на етнічні, соціальні, регіональні стереотипи). За жанром «Маріупольський процес» – це типова для письменниці мелодрама («Пів`яблука», «Тамдевін», «Купальниця»).

У цьому випадку більш доречно говорити про жанр «любовний роман» (англ. romance), для нього мотиви любові між дітьми у двох світах – традиційні, позаяк містять у собі необхідні для сюжету «бар`єри», який треба закоханим долати, щоб досягти щастя. Такі бар`єри можуть бути зовнішніми (коли справа стосується часу і простору, мова йде про те, що хлопець та дівчина належать до протилежних політичних партій, соціальних шарів, ворогуючих сімей («Ромео і Джульєтти») або внутрішніми, при цьому демонструвати психологічну суперечність між чоловіком та жінкою. У романі Галини Вдовиченко ми спостерігаємо усі «бар`єри», адже учасники знаходяться по обидва боки протистояння, як «укр» і «сепаратистка» (тобто належать до протилежних сторін воєнного конфлікту), ними водночас долаються взаємно вороже виражені стереотипні сприйняття львів`янина і дівчини з донеччини. При бажанні можна знайти у структурі сюжетної лінії і елемент формули «Гордості та упередження» Джейн Остін, що є однією з базових для любовних історій: стосунки героїв починаються з конфлікту, в якому мало місце зіткнення, взаємні упередження, але згодом їм вдалося розкритися один для одного і, корегуючи помилкове ставлення, вони крокують разом до щастя. Галиною Вдовиченко на актуальних матеріалах вправно розбудовано класичну сюжетну лінію, при цьому вона не звела його до суто психологічної проблеми, а навіть доповнила соціальним, національним, політичним і навіть філософським акцентом. Назва роману багатозарова за смисловим навантаженням: це не тільки судовий процес, який повинен відбутись в Маріуполі, подібно до Нюрнберзького (відповідно до сюжету, це є мрією одного з героїв роману – загиблого Валентина), але ще

й процес внутрішніх перетворень людини, пошук нею шляху до справжнього себе, до своєї країни і нації.

Одна з багатьох причин, чому авторка почала писати про АТО, стало спілкування з пораненими воїнами, з якими вона спілкувалася у Львівському госпіталі. Це історія кохання між українцем, що був у зоні АТО і «сепаратисткою». Тато і мама солдата, після смерті своєї дитини, перевезли вагітну дівчину до свого будинку у Львові. Саме ця історія стала основою «Маріупольського процесу»: твір розказує історія кохання Ольги з Маріуполя та Романа зі Львова, що опинився в полоні у бойовиків. Ольга, яка не змогла вступити до ВИШу, тому певний час живе з літньою хворою бабусею та братом-сепаратистом, який пішов у «банду». Роман, поранений та контужений, потрапляє у полон до бойовиків. Ользі його віддають Романа як прислугу, бо він має виконувати усі господарські прохання дівчини, які давно повинен був зробити її брат, але не хотів. Бранець повинен врятувати хату дівчини, яка розвалюється через грибок. Але в якийсь момент Ольга починає розуміти, що справа не у підлозі. Цей «фашист» поселився в її серці, бо він не такий, як інші. «Справа не в нашивці на рукаві, не в тому, що чужий. У чомусь іншому. Для брата та його хлопців він ворог. А для мене хто?» – запитує Ольга. Аналогічний чином Роман починає розуміти, що теж закохується у дівчину. «Маріупольський процес» – твір не настільки про війну, як про людей в тяжкий період війни, про силу любові, що, під час зміни людей, здатна стирати межу та долати найскладніші з обставин.

Твір беззаперечно несе в собі тему війни, але його неможливо віднести до жанру конкретно воєнної прози або до традиційних історичних творів. Проте саме у книжці Вдовиченко вони гармонійно об'єдналися. Через таке цікаве жанрове поєднання ми маємо чудовий роман про сучасну війну на Донбасі та про події, які викликали її. Авторка пам'ятає дні, коли Маріуполь «трусилу у лихоманці: прапори над міськрадою, то такі, то такі. Бійки, бити у руках, перестрілки... Поранені, вбиті, взаємні звинувачення» [6, с. 26].

Звичайно, вона не забуває згадати жахливу, але важливу подію у цій історії – Іловайський котел.

Письменницею поетапно описано, як у війні змінено світогляд людей і породжено нову цінність життя. Чому війна може змінити життя пересічної людини та назавжди залишає відлуння. Наприклад, фронтовику «помити ноги і змінити шкарпетки – тепер це розкіш, не завжди дозволена, не завжди можлива», «ноги у гарячій воді – це кайф», а для тих хто хоч раз бував під обстрілами, тепер кожна секунда життя важлива. Роман, який більше не може нормально спати, бо його переслідують жахи, який здригається посеред ночі та шукає зброю, до війни був всього на всього продавцем у магазині електроніки та любив проводити час на свіжому повітрі: їздив з друзями кататися на лижах взимку і ходив у походи влітку. І в той же момент під час війни люди стають мудрішими, бо до них приходить розуміння щирих почуттів та розумінь. Дуже повільно авторка розказує як війна ворухить старі рани батьків, які чекають, коли повернуться їх діти, синів, які хочуть знову побачити рідний дім, побачити батьків. У «Маріупольському процесі» гармонійно поєднані жахи війни та чудеса кохання. Треба також згадати, що після у середині книги спостерігається зміна «картинки», а саме момент, коли Роман під Іловайськом чекав 14 днів, аби вижити і повернутися назад і паралельний епізод, де батьки Романа дивилися по телевізору парад до Дня Незалежності.

Окрема полиця виділена для сповідальної материнської прози про події на Сході України. Одна з таких повість авторки Л. Орляк під назвою «Ти зробив усе, що міг» [36], що нещодавно опублікувалася через тернопільське видавництво «Джура». «На цих сторінках ти, читачу, не шукай бульварного екшену... Та й високої літератури чи навіть приземленої белетристики теж не очікуй. Це не роман, не оповідка, не мемуари, щоби, розважаючи себе, даремно гаяти час. Позаяк це і не книга як така. Це – крик душі матері. Біль втрати, який їй не дає спокою. Він прориває барикади скромності й виходить

сюди – на сторінки твору, де жоден рядок не вигаданий...» [36], – ці речення, поміщені в передмові до книги Л. Орляк. Вони дають один в даній ситуації і в цих умовах «ключ» аби зрозуміти її адекватно. У цьому творі є сила прозового висловлювання (адже для жінки знайти в собі силу, щоб розповісти про свого загиблого сина, то оповіді можуть бути тільки стриманими, іконічно-знаковими, а не, скажімо, розважально-белетристичними чи постмодерно-гіпертекстуальними), в таких творах спостерігаються інші види вмотивованості причинно-наслідкового зв'язку, інші метафізичні перспективи, де розгортається вимір як екзистенційний, так і соціологічний. Власне, соціологічний вимір найперший і привернув до себе увагу читачів, бо сюжет повісті «Ти зробив усе, що зміг» – надзвичайно типовий: тут майже відсутні придумані персонажі, всі герої – з реальними іменами і реальними біографіями, і її читачі, ніби сорочки, можуть «приміряти» на себе. Водночас ці історії глибоко унікальні, як усі людські долі, як унікальні ті виклики, котрі постають зараз перед кожним хто живе в Україні: хтось його сприймає, а хтось може знайти велику кількість достатньо переконливих причин, щоб відходити на безпечні відстані.

Відповідно до сюжету, в повісті змальовано Тернопіль в першу тривожну post-Майданну весну, показано звичайну українську родину, один з синів у ній, Сашко, мав майже найбільш мирну у світі професію – «кухар-кондитер». Як і належало хлопцям у його віці, він цікавився комп'ютером, музикою, мріяв про родину, про свою справу. Якраз у Вербну неділю в будинку пролунав телефонний дзвінок: працівник міського військкомату вимагав, щоб Олександр Орляк з'явився до міської ради в рамках мобілізації. Мати така новина шокувала: війна ж в Україні офіційно не оголошена, зрештою, так, як вона собі розмірковувала, «в державі повно міліції, есбеушників», але, очевидно, силовиками здійснювалась інша робота, а не захист країни від зовнішніх ворогів. «Його немає вдома», – відповіла вона, проте не розповідати сину про цей дзвінок не змогла, при

цьому сподівалась, що він теж згодиться із таким компромісним «немає вдома». Сподівалася, хоч в глибині душі вже знала: він піде, не може не піти, бо так його сама ж вона і виховувала, а ще – беручи до уваги розповідь діда Михайла про воїнів-повстанців, а ще – враховуючи атмосферу у їх родині, де завжди жива була пам'ять про те, як Михайлович стрий «Зенко», зв'язковий ОУН, молодий й талановитий хлопець, застрелився в криївці, бо не хотів здаватись енкаведистам. Проте все вище перераховане є лише експозицією, початкою, бо справжній драматизм і яскрава трагедійність у всій своїй повноті показано тоді, коли Сашко без вагань сказав матері: «Я – військовозобов'язаний. Я присягав на вірність Україні і це мій обов'язок» йде, щоб забрати зброю і захищати нашу землю. І тут з'ясувалося, що всюди, і насамперед в армії співіснують жива віра і полум'яна жертовність та мертві субстанції досі невідворотніх «совецьких» владних реалій, які стискають на горлі у живої нації свої холодні пальці. Цей «совок» може вбратися в мундири із «тризубом», натягати вишиванки, такі люди можуть навчитись показово відвідувати церкву та гучно оголошувати «Героям слава», але засадничі його несумісність із автентичним українським буттям засвідчують себе повсюдно: у військкоматах, де майбутні захисники, які вирішили не ховатися від повістки, вважаються за в'язнів; де на полігонах в Ужгороді, у двадцять першому сторіччі ті ж новобранці повинні спати на соломі, вкриватися солом'яними ковдрами, причому відсирівшими (бо скоріше за все, гроші на нормальні умови життя були «попилені» генералами або чиновниками); де у військових таборах біля Дебальцево, де образу після прибуття починаються розстріли від сепаратистів, бо хтось із «верху» взяв великі гроші за розповсюдження такої інформації (теж варіант відмивання грошей, але вже «кривавих» грошей). Проте, найбільшою бідою є не те навіть, що «високе начальство» є таким, а те, що ці особи самим фактом свого існування сміють простір навколо себе.

Роман О. Захарченко «Вертеп. #Роман про Майдан» [17] майже не обговорювали, як твори, що були згадані перед цим. Але в той же час, ті, кому пощастило прочитати «Вертеп...», залишають позитивні відгуки. І ці відгуки залишені не просто так, бо твір не відпускає читача до кінця. Цей роман важко назвати документальним матеріалом, бо він не є таким, це особистий погляд авторки на побут українців у такий скрутний час. Майже увесь «Вертеп...» відповідає характеристикам жіночого роману. Але великою несподіванкою для читача є детективна лінія у романі. Але все одно фантастичним чином все зводиться до подій на Майдані. Сама назва твору кричить про це. Словникове визначення вертепу – це старовинний пересувний ляльковий театр, де ставилися релігійні та світські п'єси. Літературознавчий словник-довідник «вертеп» подає як «народний театр маріонеток, поширений в Україні, в барокову добу (XVII-XVIII ст.). Дія вертепної драми відбувалася у двоповерховій «скрині», відкритій з одного боку для глядачів. На верхньому ярусі розігрувалися сюжети релігійного характеру, переважно за мотивами Різдва Христового та рятування щойно народженого Сина Божого від царя Ірода; на нижньому – побутові інтермедії, персонажами яких переважно були Запорожець, Селянин, Дід, Баба, Панотець, Циган, Жид, Мокаль, Лях та ін.» [31].

Двоплощинність вертепу і свій захват від цього сама авторка пояснює так: «Я взагалі у захваті від традиційного лялькового театру – вертепу. Мені подобається його ідея – з двома поверхами, на яких відбувається дійство, яке там представляють. На сакральному поверсі і життєвому, де показують різні актуальні смішні сценки, у персонажах яких люди впізнають і себе, і сусіда» [17].

Романи про Майдан» О. Захарченко, «Ти зробив усе, що зміг» Л. Орляк, «Мій тато став зіркою» Г. Кирпи та ін. практично показують появу особливих текстів в сучасній українській літературі, які присвячені подіям, що були під час Революції Гідності та тим, що зараз йдуть на Донбасі.

Значущість цих видань лежить в том, що там відсутня естетизація дійсності, читачу дається змога подивитися на ту реальність, в якій ми живемо і дати індивідуальну оцінку. Майже усі ці твори та майданно-воєнну тематику, – або канонічні мелодрами (І. Роздобудько «Гудзик-2», Г. Вдовиченко «Маріупольський процес»), або роботи з домінуючим мелодраматичним струменем (С. Талан «Оголений нерв», «Повернутися дощем», О. Захарченко «Вертеп. Роман про Майдан», Л. Орляк «Ти зробив усе, що міг» та ін.).

Завдяки схваленій формулі класичної белетристики і традиційності літературних сюжетів, авторкам вдалося літературно узагальнити реалії життя, що передаються гуманістичній настрій та національну ідею. Тяжіння до документалістики є прикметним для всіх творів майданно-воєнної тематики, навіть для белетристичних жанрів. У багатьох випадках сучасні автори були присутні або на Майдані, або були волонтерами в АТО, а отже спостерігали все особисто, тому і можуть правдиво розказати все. Наприклад, Г. Вдовиченко та І. Роздобудько в минулому працювали журналістками, що відобразилося і в їх роботах та в унікальності розповіді. О. Захарченко також має освіту журналіста, яку здобула у КНУ ім. Тараса Шевченка. Про перевагу документалістики над белетристикою у сьогоденні воєнній прозі А. Бондар: «В цих книжках письменники ходять не тими стежками. Здається, цінним було би зафіксувати стан справ з точки зору репортерської роботи, автентичних вражень і подій. Будь-яка травматична річ потребує прискіпливого збору документальних свідчень. Коли ця картина буде достатньою, письменники зі справжнім епічним диханням матимуть матеріал для роботи».

Отже, можна сказати, що письменники сучасності лише нотують те, що бачили і залишають своїм читачам нагоду самим вирішити і зробити висновки.

2.3. Психологічні аспекти відображення війни на Донбасі у романі «Життя P.S.» Валерії Бурлакової

Одним з найяскравіших творів, де відображено психологічні аспекти війни на Донбасі, є роман «Життя P.S.» [4] Валерії Бурлакової. Показовим є те, що письменниця звертається одразу до внутрішнього переживання війни, що рушить світ, рушить сприйняття людини, а то й повністю знищує усе те позитивне, що було протягом невоєнного часу, і що найгірше, дає людям зрозуміти, що таке важка доля втрати близької людини. Логічним є «репортажна» природа роману, яка показує прямоту розповіді, її наближеність до емоційних переживань героїні. В. Бурлакова не робить акцент на тому де проходить війна, хто і з яких причин приймає у ній участь, хоча і зазначає її національний характер (війна за «фортецю українського духу» [40, с. 8]).

Цей твір особливий на трьох рівнях: гендерний, психологічний та жанровий. На гендерному рівні ми можемо помітити, що війну репрезентує жінка-воїн, яка ламає усі гендерні стереотипи, але все одно залишається жінкою, підкреслюється процес емоційного переживання травми жінкою в умовах війни та після неї. На психологічному рівні бачимо спробу само реабілітації через письменство. І звичайно жанр щоденника, пов'язаний з психологічним рівнем, авторепрезентується, бо саме через нього і відбувається спроба самопомоги.

Не дивлячись, що зараз відбувається зміна мислення соціуму і йде процес зрівняння в правах, який відбувається через глобалізацію, коли жінка, що учасує у воєнних операціях або несе службу у армії, має законні підстави, що встановлені мілітарним правом, жіноча служба у війську все одно залишається не рівною, якщо порівнювати зі статусом чоловіка. Сама автор критикує таке відношення до жінки на війні. Вона подає приклад іронічної реакції головної героїні Валерії на схожі ситуації. Вона, формально, є санінструктором, але не має до медицини жодного відношення, як і багато

інших «кухарів-розвідників», «телеграфістів-гранатометників», «діловодів-стрільців». Лера перш за все боєць, який розуміє, що війні все одно, якої ти статі. Саме через це ніхто не акцентує увагу на статі.

Хоча й деколи оточення героїні показує стереотипні думки, щодо «сентиментальності й неуважності» [40, с. 20]. Центровий образ твору – це травма як визначник суті та поняття війни. Війна – це смерть, або фізична, або психологічна, ти більше не зможеш повернутися до такого життя яким воно було до війни. Під час однієї з саперних операцій, Лера втрачає свого коханого, що стає для неї переломним моментом, який змушує дівчину переосмислити своє поняття війни і своєї ролі в ній. Джеффри Гартман, теоретик літературної інтерпретації, вказує на два зовсім різні боки травми: сторона, де травматична подія була, але вона не сприймається реальною, вона не доходить до свідомості («– Лер... Як Морячок? – Двохсотий. – Здається голос у мене абсолютно рівний. І ні, сонечко, я й не думаю плакати» [4, с. 36]).

Інша сторона – це вже спогад про цю травматичну подію. Цей спогад ніяк не вийде фізично, бо немає такої мови, яка б могла описати цю травму. Граничний досвід смерті стає точкою зміни свідомості, коли чиясь загибель викликає відчуття відсутності, що, у свою чергу, стає причиною накопичення травм. Психологічний момент зламу на війні починається для Лери зі смертю коханого. Конкретно тоді вона починає розуміти, що таке смерть, бо досі для неї це були просто цифри ('трьохсоті' – поранені, 'двохсоті' – вбиті). Вона не звинувачує нікого, тому що розуміє, що це було їх свідоме рішення: «На що б ми там не сподівалися – ми самі пішли на війну, самі вибрали собі передову, а отже, самі ставили підписи під двома простими словами: «Так, смерть»» [4, с. 101]. Біль втрати саме на війні має для кожного індивідуальну глибину травми. Хоч війна і раптова причина, але її наслідки вже давно усім відомі: «з війни насправді не повертається майже ніхто. Навіть якщо залишається живим» [4, с. 104].

У спробі самою собі стати психологом, аби перенести цю травму з присмаком смерті та відсутності поряд коханого, героїня веде щоденник. Аліція Бялецька визначає цей жанр як 'Her-stories'. З одного боку, само вимова виконує роль терапії, якої Лера не може знайти ні у балачках з побратимами, бо вони стають тим, хто завжди нагадує про втрату коханого, ні в спробах знайти реального психолога, ні в спробі знайти професійну допомогу психолога. Відсутність кваліфікованої допомоги з посттравматичний синдромом є серйозною проблемою на фронті. Ведення щоденника допомагає героїні висловити увесь сум і злобу, бо на думку Дорі Лауб, лише проблема, що була уважно вислухана може сприйматися як та, що відбулась. Тому, на прикладі Лери можна зрозуміти, що мається на увазі і проговорення болісної теми, і про спробу знайти шлях з уживання з фактом втрати близької людини. Сповідь із спрямуванням у соціум має у собі ризик публічного несприйняття, за Лі Гілмор, «репрезентативність формує простір нестабільності, що може призвести до того, що оприлюднена у публічному дискурсі приватність стає чимось безборонним і амбівалентним».

В той самий час дослідниця не відкидає можливість перетворення травми в мову через розповідь своєї історії та відкриває можливість її відділення від людини, що при терапії є найпершим завданням. Постать Семена Глузмана є мимовільним образом-символом, який у свій час відбув термін у радянській тюрмі за спрону психологічного аналізу справи генерала Григоренка («...сьогодні приходив Семен Глузман. Порадив не слухати нікого. Не вивертати себе навиворіт ані перед ним, ані перед мамою, ані перед будь-ким іншим. І – писати, якщо пишеться» [4, с. 76]). Мається на увазі існування порозуміння, у ситуації, коли травма перекриває професійний досвід. Це перший крок до найвищого розуміння іншого. Схоже, що для головної героїні вперше відкривається спроба довіри. Ведення щоденника дає шанс не самоізолюватися від суспільства, яке після війни стає чужим. Травми війни та втрати близької людини стають більшими, з кожним разом,

коли Лера усвідомлює, що трапилося. Соціум, який робить вигляд, що розуміє, що таке війна все більше відмежовується від неї і тих, хто пережив війну, аби не ламати свої рожеві окуляри. Чим більше дівчина намагається асимілюватися до тих, хто не знає, що таке війна насправді, тим більше вона розуміє, що після всього пережитого для неї це просто нереально («люди, які ходять у кафе, поки ми розморожуємо хліб на буржуйці. Люди, які ходять у патріотичних футболках, поки ми йдемо на пост під кулями, по коліно в багнюці – брудні, мокрі, втомлені і давно не пафосні. Люди, відгороджені від війни стіною» [4, с. 79]). Авторка роману показує соціуму найпримітивнішу стратегію самореабілітації, коли йде процес витіснення травми із пам'яті, аби повернутися у той стан, який був до неї. Але такі дії цивільного населення не тільки відводить ветеранів АТО на задній план, як це було з ветеранами Афганістану, а й загрожує тому, що майбутнє покоління знову буде переживати брак пам'яті зі поглибленням історичної травми. Марія Феретті при аналізі поведінки пострадянського суспільства, що було пронизане масивом злочинів тоталітарного режиму і не мало правдивого представлення про ці злочини, відмічає стовідсоткову провину населення, що залишається пасивним до таких подій через ігнорування страшних та невивідних наслідків [4, с. 17]. Інакше кажучи, усвідомлення такої причетності може призвести до перенесення травми у важкій формі з подальшими посттравматичними факторами.

У таких вид самодопомоги Лера також показує проблему псевдопатріотизму, де співчуття до травми може бути лише у випадку, коли тобі нічого не загрожує. Неприємною несподіванкою для неї стає візит до школи, де навчався Толік «прірва між тим, чого ми вчимо дітей, і тим, чого очікуємо від них. Дивіться, діти, це герої. Але ми будемо молитися, щоб ви ними не стали. Бо герої все ж таки вмирають» [4, с. 107].

У формі щоденника письменниці найлегше описати власний досвід з війною, саморефлексія його як пережитої травми. Треба нагадати, що

щоденник укладений не в хронологічному порядку, а в порядку повторного переживання усіх тих почуттів. Таким чином, ми знаємо як жили герої до смерті Толіка. Спогади головної героїні відтворюють її образ до травматичного моменту, стають психологічною підставою до переживання актуальної втрати і водночас дають змогу ще більше її усвідомити як факт невинної відсутності коханого. Лера разом із травмами проговорює ще більшу проблему – трагедію, що приголомшила ціле покоління. Усі люди з її спогадів – це переважно молодь, для яких ця війна – це діло честі, що засновується на «пам'яті крові» [4, с. 8]. Письменниця звертається до тенденцій національно-визвольної боротьби, у якій часто у перших рядах стояла молодь: герої Крут, холодноярці, бійці УПА. Авторка розуміє дивність ситуації, де у XXI столітті «у кількох кілометрах від лінії фронту двоє втомлених дітей, які повертаються на передову говорять про життя і кохання з сивим дідом, якого бачать уперше й востаннє» [4, с. 96]. Таким чином письменниця вказує, що у війні, при захисті національних інтересів, іноді емоційна буря важливіша за бойовий досвід, як би кумедно це не звучало. Оригінальність щоденника лежить ще в тому, що як жанр, йому не потрібно мати ніякі форми літературної інтерпретації. Сама тому, за Л. Гілмор, автори, що починають описувати досвід такої травми мають перед собою питання: «Чи для нього вдасться віднайти таку мову, яка збереже його форму і не зредукує значення?» [4, с. 366]. Щоденник не має за мету художнє переосмислення травми, він є експериментом, документальною рефлексією, але не позбавлений можливості літературної експресії.

Отже, треба зауважити, що «Життя P.S.» Валерії Бурлакової є одним із свідчень війни, що формує сьогоденну пам'ять української нації. Роман повністю входить в актуальні рамки репрезентації травматичного досвіду, який показує серйозність післявоєнних проблем. Він конкретизує для нас логічні можливості перегляду культурного і наукового досвіду як історичного минулого і досвіду сьогодення.

Висновки до другого розділу. Конфлікт з Росією на Сході України триває вже шість років, ми втратили багато людей на цій безглуздій війні. Це вже стало частиною нашої історії, а разом із цим в неї ввійдуть і всі відображення цієї війни і літературі, кінематографі та ін.

Про події війни на Донбасі потрібно дізнаватися не тільки з екранів телевізора, а й з сторінок книг. Так, найбільшою кількістю інформації володіють журналісти, в тому числі у них у перших з'являються видання, наприклад, «Війна очима ТСН» або «Я – свідок. Записки з окупованого Луганська» журналіста газети «День» Валентина Торби. Окрім співробітників ЗМІ за справу беруться волонтери та письменники. Деякі з них побували на передовій, деякі допомагають з безпечної відстані, інші – просто пропускають через власну уяву.

Сьогоднішня російсько-українська війна вже давно має на своєму рахунку велику кількість унікальних історій, але далеко не всі вони розказані і хочуть бути почутими. Багато воїнів на фронті у майбутньому можуть стати письменниками, аби розповідати про те, що вони пережили, але їх час ще не прийшов. Усі вони, як і ми, чекають на завершення війни, аби мати змогу робити більш масштабні узагальнення та аналізувати війну в цілому. Але з іншого боку, сучасні автори також не будуть залишатися без справи і продовжать збагачувати нас новими книжками.

Події АТО та війни на Донбасі є так званим викликом для українських молодих письменників, тому вони хочуть переосмислити усі ці страшні події в різноманітних літературних формах.

ВИСНОВКИ

Військове протистояння, що триває на Сході України протягом двох років, закономірно стало об'єктом художнього осмислення в мистецтві, зокрема літературі. Поряд із прозовими та віршованими текстами, які інтерпретують події крізь призму внутрішніх переживань на високому емоційному реєстрі і з трагічним пафосом, з'являються також твори, автори яких намагаються подолати абсурдність і жорстокість зображуваного засобами комічного чи сатиричного, акцентуючи увагу на поетиці пригод персонажів у екстремальних умовах.

З кожним днем війни на Сході України збільшується і кількість літературних інтерпретацій на розумінь. Помітно, що протягом шести років війни спостерігається і зміна її культурної репрезентації – від розуміння суті і значення війни для всього суспільства – до переосмислення війни як філософської категорії, категорії часу і світогляду. Дуже прослідковується це в творах Гуменюка та Жадана.

Представлення війни на Сході України у літературі містить в собі публіцистично-репортажні прояви. І на це є декілька причин. Одна з цих причин – це відсутність специфічної мови для вираження травматичного досвіду, що поглиблюється сьогодні. Тексти такого типу разом з інформативною функцією виконують також функцію усної терапії для тих, кого травмувала війна. Ці твори намагаються показати естетику воєнних дій таким чином, щоб опрацювати травматичний досвід на рівні асоціацій.

Крім цього, для всіх творів на майданно-воєнну тематику характерно тяжіння автора до документального аналізу, навіть у белетристичному жанрі. Це частково аргументується тим, що сучасні письменники у більшості випадків самі є учасниками подій на Майдані Незалежності або ж займалися волонтерством, отже були свідками подій про які розповідають, на власні очі.

Творів, які торкаються теми війни на Сході України значно більше, ніж може здатися на перший погляд при відвідуванні бібліотеки чи книгарні.

Частіше за все це дуже різносторонні книги, пишуть їх насправді різні люди: письменники, військові, журналісти, волонтери. Число таких книг завжди зростає. Поміж авторів звичайно бувають й письменники, що писали й до війни і пишуть не тільки про війну. Також є інша категорія — це солдати, які раніше не писали, але війна змотивувала їх до творчості.

Якби не хотілося це визнавати, але у ХХІ столітті досвід нашої країни є абсурдним і унікальним, ми переживаємо такий жахливий історичний процес як війна і разом з цим ми спостерігаємо активний розвиток воєнної літератури. Такий розвиток літератури був не властивим для європейських попередників та їх літератур у ХХ ст. А ми вже зараз маємо такі тексти, як «Аеропорт» С. Лойка «Ілловайськ» Є. Положія, «Інтернат» С. Жадана, «Сірі бджоли» А. Куркова, «Стіна» А. Цаплієнка і багато інших. Ці твори вже показують свіжий погляд на світ в межах теми ..

Сьогоднішній розвиток великих прозових творів має свіжі семіотичні дефініції, зв'язок із вже канонічними жанрами і ці твори відповідають постмодерному зразку романного наративу і дискурсу. Зміна розуміння роману як самостійного літературного явища є великим дослідницьким інтересом для науковців сфери історії і літературних теоретиків, бо межі досі воєнного роману досі незрозумілі і невизначені, не дивлячись на багатовікову історію його існування і широку поширеність. У спробі розкрити особливості роману, літературознавці користуються різними способами його дослідження. Не можна не згадати таких літературознавців як М. Бахтін, Д. Наливайко, Б. Корман, Т. Денисова та ін., які намагалися це зробити, але жодна з праць не є достатньо конкретною на сьогоднішній день, оскільки дуже активно міняється література, як і світ, який сприймає її.

Загальним для усіх праць про російсько-український конфлікт на сході України є також відкритий фінал. Війна все ще триває і хочеться вірити у

позитивне її завершення і для України, і для героїв української воєнної прози.

Сучасному читачеві важко зорієнтуватися у світі, де занадто активно змінюються цінності, тому йому доводиться вчитися всьому: жити за умов, що не підходять для хорошого життя і все одно мати час, на те, щоб читати, переосмислювати текст, розуміти контекст, спостерігати за розвитком образів людей в літературі, перекладати з мови на мову і намагатися знайти відповіді на питання, що віками турбують усіх, аби у кінці зрозуміти, що деякі питання повинні залишитися без відповідей і треба просто жити своїм життям.

Саме цьому різносторонність і видозміна роману як жанру на сьогоднішній день є варіацією не скільки сучасних жанрових модифікацій, а скільки варіативності бачення звичайного будення та непростого процесу сприйняття життя як факту.

Ще раз підсумувавши результати аналізу текстів, які є яскравими представниками майданно-воєнної прози, можна сказати, що поява таких текстів демонструє для нашої літератури появу двох явищ. Поява нового героя та створення сучасної Незалежної України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус П. Вступ до літературознавства. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 336 с.
2. Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів : підруч. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 519 с.
3. Бондар-Терещенко І. За спиною 5 книг про АТО і довкола. URL: https://espreso.tv/article/2019/04/18/za_spynoyu_5_knyg_pro_ato_i_dovkola (дата звернення: 17.11.2020)
4. Бурлакова В. Життя P.S. Київ : Темпора, 2016. 94 с.
5. Василенко Н. Війна і літературна драма. Критический обзор новой украинской беллетристики. URL: http://www.ukr.lb.ua/tags/13910_donetskiy_aeroport.html. (дата звернення: 11.11.2020).
6. Вдовиченко Г. “Маріупольський процес”. К. 2015. 192 с.
7. Галич О. Теорія літератури: Підручник. К. Либідь, 2001. 488 с.
8. Герасименко Н. Історія з жіночим обличчям (огляд романів українських письменниць про події революції гідності та війну на Сході України) *Проблеми сучасного літературознавства*. 2019. Вип. 29, С. 79-89.
9. Герасименко Н. Особливий погляд (огляд романів українських письменниць про події революції гідності та війну на сході України). *Слово і Час*. 2018. №7. С. 24-35
10. Гром'як Р. Методика реалізації рецептивного підходу до літературних явищ у компаративних студіях. Київ : Фоліант, 2005, Вип. I. С. 64–73.
11. Гуменюк Б. 100 новел про війну. К. 2018. 272 с.
12. Гуменюк Б. Вірші з війни. К. 2018. 192 с.
13. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ : Критика, 2005. 264 с.

14. Гутнікова Т. Концепція світу і людини в українському постмодерністському романі 90-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2013. 40 с. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/13468> (дата звернення: 29.10.2020).
15. Даниленко В. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес. К. Академвидав, 2008. 352с.
16. Демська-Будзуляк Л. Справжнє обличчя літературного покоління дев'яностих – спроба ідентифікації. Кур'єр Кривбасу. 2002. №149. С. 156-162.
17. Захарченко О. «Вертеп. #Роман про Майдан». Київ : Нора-Друк, 2016. 288 с.
18. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство : посібн. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
19. Зінченко О. Війна міфам. Війна і міф. Харків, 2016. С. 3–12.
20. Іванишин В. Нариси з теорії літератури. Київ : Академія, 2009. 256 с.
21. Іванишин М. В. Сучасний літературний процес та метакритичний дискурс: проблеми класифікації стильової ідентифікації та стратегій інтерпретацій. Молодий вчений. 2017. № 4. С. 89–93.
22. Історія з жіночим обличчям (огляд романів українських письменниць про події революції гідності та війну на Сході України) *Проблеми сучасного літературознавства*. 2019. Вип. 29. С. 79-81.
23. Качак Т. Тема війни і миру в сучасній українській прозі для дітей та юнацтва. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2015. № 3. С. 22-24.
24. Качак Т. Художні особливості жіночої прози 80–90-х років ХХ століття : Дис...канд..філолог. наук : 10.01.01. Івано-Франківськ, 2006. 212 с.

25. Кириченко О. Постмодернізм і роман: метафоризм традиційного жанру. Всесвіт. 2004. № 11–12. С. 176–179.
26. Кокотюха А. Війна в лідерах продажу URL: espresso.tv/article/2015/09/15/viyna_v_liderakh_prodazhu. (дата звернення: 10.11.2020).
27. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія. Львів : ПАІС, 2005. 367 с.
28. Коцарев О. Маріупольський бранець URL: http://vsiknygy.net.ua/shcho_rochytaty/42539/(дата звернення: 10.11.2020).
29. Личковах В. Українська естетика постмодернізму. Історія естетичної української думки : монографія / за ред. проф. В. Личковаха. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 344 с.
30. Літературознавча енциклопедія : у двох томах. автор-укладач Ю. Ковалів. Київ : «Академія», 2007. 608 с.
31. Літературознавчий словник-довідник / редкол. Р. Т. Гром'як та ін. Київ : Академія, 1997. 748 с.
32. Лойко С. Наедине с войной. URL: <http://nv.ua/opinion/loiko/vojna-kotoraja-stalarodnoj-67>(дата звернення: 27.11.2020)
33. Матіос М. Приватний щоденник. Майдан. Війна. Кихв : Піраміда, 2015.
34. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. Минск: Книжный дом, 2003. 1280 с.
35. Новик О.П. Мільйон історій: поетика пригод у літературі та медіа. зб. наук. матеріалів конференції. Бердянськ: БДПУ, 2016. 190 с.
36. Орляк Л. Ти зробив усе, що міг. Київ : Джура, 2017.
37. Поліщук Я. Жінка, пам'ять, мова. ЛітАкцент – світ сучасної літератури. URL: <http://litakcent.com/2010/06/03/zhinka-pamjat-mova>
38. Поліщук Я. О. Ревізії пам'яті : літературна критика. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. 216 с.

39. Поліщук Я. Реорієнтація в сучасній українській літературі. Синопис: текст, контекст, медіа. 2015. № 3.
40. Пухонська О. Я. Література VS війна: “Життя P.S.” Валерії Бурлакової як посттравматична рефлексія. *Вісник Запорізького національного університету* 2018. №1. С. 17-23.
41. Пухонська О.Я. «Війна після війни», або Волинь у літературній версії пам'яті (зароманами А. Кокотюхи «Червоний» та «Чорний лис») URL: http://library.snu.edu.ua/s_1_09_2015/to_antivoenna_lit.pdf (дата звернення: 28.11.2020)
42. Рихло П.В. Українські письменники Буковини в період Першої світової війни. *Науковий вісник ЧНУ. Слов'янська філологія*. Випуск 394-398. Збірник наукових статей. Чернівці : Рута, 2008. С. 73–91.
43. Роздобудько І. ”Гудзик-2. Десять років по тому”. К. 2014. 211 с.
44. Сивокінь Г. Художній твір і літературний процес. Київ, 1986.
45. Стасіневич Є. Масова література як дзеркало української критики: : веб-сайт. URL: <http://www.litakcent.com/2014/10/29/masova-literatura-jak-dzerkalo-ukrajinskoji-krytyku>.
46. Стеф'юк І. Перша світова війна як суспільна норма та суспільна аномалія (філософський та літературознавчий аспекти) *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*. 2013. Вип. 665-666. С. 120-124.
47. Темченко Л. В. Естетизація історичного факту в публіцистиці новітнього часу (на прикладі роману С. Лойка «Аеропорт») *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Соціальні комунікації»*, 2016. Вип. 16, с. 149-153
48. Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською / Пер. з польсь. Д. Матіяш; за ред. І. Андрусяка та О. Забужко. – К. : Комора, 2014. – 408 с.
49. Федюк Т. Спроба осмислити історію: рецензія на книгу Марії Матіос. URL: Режим доступу: <http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/>

2013/10/131022_book_2013_review_matos_fedyuk (дата звернення: 10.11.2020).

50. Філоненко С. О. “Маріупольський процес” Галини Вдовиченко в контексті сучасної літератури про АТО. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. Випуск VIII, С. 140-148.

51. Харчук Р. Покоління пост-епохи. Слово і Час. 1998. № 2. С. 24–26.

52. Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період : навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 248 с.

53. Цимбал Т. Еволюція феміністичного дискурсу війни: від антимілітаризму до етики піклування. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Гендерні дослідження"*. 2015. Вип. 1. С. 187-193.

54. Червінська О. Рецептивна поетика (історико-методологічні та теоретичні засади): Навчальний посібник. Чернівці : Рута, 2001. 56 с.

55. Черняхівська В. Творчий профіль літературного покоління «двотисячників» у дзеркалі ЗМІ : веб-сайт. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/host/viking/db/ftp/univ/jour/jour_2009_08.pdf (дата звернення: 18.11.2020).